

SUSRET VIKLIFIZMA S BOGOMILSTVOM
U SRIJEMU*

Još je Franjo Rački (1869) u svome djelu »Bogomili i patarenâ« upozorio na vijesti u izvorima o husitima u Srijemu u tridesetim godinama XV. st.¹ Pritom je Rački izvornom tekstu, koji citira,² a u kome nema nikakva spomena o podrijetlu srijemskih husita, dodao svoje hipotetsko tumačenje: »... Husita, doselivših se po svoj prilici iz gornje Ugarske, ...«.

Drugu tezu o podrijetlu srijemskih husita iznosi Dragutin Prohaska u svome članku »Husiti i bogomili«.³ Oslanjajući se na Klaićev prikaz Sigismundove vojske protiv

Prohaska dovodi pojavu husita u Srijemu u vezu s učešćem »više četa českih Taborićana« (Klaić) u Sigismundovoj vojsci, koja je sakupljena po cijeloj Sigismundovoj državi, pa zatim upućena prema Srbiji, gdje je u toku ljetnih mjeseci 1437. vodila ratne akcije. Dolazak tih Taborićana pod zapovjedništvom Jana Jiskre od Brandisa u naše krajeve »pada u isto vrijeme, kad se iz Srijema i Slavonije čuju glasovi o našim husitima«, te su ti Taborićani – po Prohaski – očito ili zaostali u našim krajevima ili za sobom ostavili svoje husitske vjerske koncepcije.

* Ova rasprava dovršena je 12. IV. 1955., a primljena za štampu 23. IX. 1955.

¹ Pos. izd. SKA, knj. LXXXVII. (Društveni i istorijski spisi, knj. 38), Beograd 1931, str. 452., bilj. 4, 5 i str. 453.

² Radi se o pismu požeškog župana Ladislava od 27. veljače 1437., kojim on osvjetljava djelovanje papinskog inkvizitora i franjevačkog vikara u Bosni, Jakoba de Marchia, na području njegove županije. Tu se kaže, da u Srijemu »... quedam ciuitates ac ville sectis hereticorum Boznensium ac Huzytarum infecte per plurimos annos extiterunt, quos sicut hereticos antefatus frater Jacobus diuina mediante gracia ex mandato sumpmi pontificis exstirpauit et ad fidem romane ecclesie tanquam pius pater segregauit«. Tekst u bilješki Račkoga br. 5 na str. 452/53 iz djela *Koller: Historia eccl. quinqueeccl. III*, 361. Naš je citat uzet iz zbirke Fermezdin, *Acta Bosnae, MSHSM*, vol. XXII, Zagreb 1892, Dok. br. DCCLIV str. 159, gdje je, također iz *Kollera*, ali s nešto različitom ortografijom, pismo štampano u cijelosti.

³ Jugoslavenska njiva, god. III, Zagreb 1919, br. 28, str. 437–443. Kako to autor u uvodu ističe, ta je rasprava proširen i popunjen njegov članak objavljen pod naslovom »Husitství a bogomilstvo« u »Časopis pro moderni filologič a literatury«, Praha, V, 1915.

⁴ Klaić, *Povjest Hrvata*, II/2, str. 140.

Međutim već red datuma o kretanju Sigismundove vojske, kako ga iznosi Klaić,⁵ daje, u uporedbi s kronologijom izvora o srijemskim husitima, negativan odgovor na Prohaskinu hipotezu:

Još god. 1435. su u Humsku zemlju i Bosnu⁶ provalili Turci, koji su zatim, zajedno s Vukčičevim četama, pomogli i Anžu Frankopan u da se odupre Sigismundovu lovcu. U vezi s već učvršćenim položajem Turaka u Srbiji i ovim njihovim ponovnim prodorom u bosanske poduzme velik vojni pohod protiv Turaka. Dana 12. I. 1437. pisao je iz Praga bosanskom vikaru Jakobu de Marchia, da je 24. IV. iste godine odlučio početi rat, u koji će povesti vojsku, sastavljenu od Čeha, Mađara i drugih naroda. U *veljači i ožujku* skupljao je čete po cijeloj državi. Uzeo je u svoju službu i više četa čeških Taborićana i stavio im na čelo Ivana Jiskru od Brandisa. Dana 26. *ožujka* naredio je građanima Požuna da prirede brodove, kojima će Jiskrine čete otploviti do Beograda. Sveukupna vojska prešla je Dunav 19. lipnja kod Požežane, zapadno od Golupca, prodrla do Petrovca na Mlavi, 23. lipnja spalila Kruševac, zatim se vratila nizvodno, lijevom obalom Morave, a 27. VI. kod Smedereva razbila Alibegovu tursku vojsku.⁷

Kako se vidi, Jiskrini Taborićani nisu mogli stići do Beograda prije 26. III. 1437. (datum, kad je određeno, da im se stavi na raspoložnje flota za plovidbu niz Dunav). Međutim, već mjesec dana prije toga, 25. II., potvrđuje požeški župan Ladislav, da je u Srijemu već od više godina unazad bilo gradova i sela zaraženih heretičkim sektama: bosanskom i husitskom.⁸ Očito je dakle, da je nemoguće dovoditi u vezu *pojavu* husitizma u Srijemu s prolaskom Jiskrinih taborićanskih četa. Husitizam je ondje neosporno bio za više godina stariji od toga vojničkog događaja.^{8a}

Naprotiv, hipoteza ostaje zasada i dalje otvoreno pitanje. Pritom 1
kog
skih ideja u našim krajevima, nego o doseljenju ljudi, izgrađenih pristalica husitizma (Husita) iz drugih zemalja u naše krajeve.

Tekst gotovo
iz pera istoga
povu.⁹ U njemu nalazimo još jednu potvrdu Jakobove inkvizitorske aktivnosti protiv husita u Srijemu.

⁵ Na istome mjestu.

⁶ Vjerojatno na poziv Stjepana Vukčića, v. o tom Napretkovu Poviest Bosne, Sarajevo 1942, str. 491, 492.

⁷ Klaić, na istome mjestu.

⁸ Fermendžin, Acta Bosnae, Dok. br. DCCLXIII, str. 162/163.

^{8a} U svom članku »Husitství a bogomilstvo«, objavljenom 1915.–16., dakle 4 god. prije onoga u Jugoslavenskoj knjizi, Prohaska i sam spominje vijesti župana Ladislava i Jakoba, biskupa srijemskog (v. našu bilj. 13), o postojanju husita u ist. Slavoniji i Srijemu, ističući, da su te pojave ranije od dolaska Jiskrinih Taborićana; pa ipak on god. 1919., u Jugosl. knjizi, ispušta te važne primjedbe i pojavu husitizma u Srijemu dovodi u vezu s Jiskrinom vojskom. Up. Časopis pro mod. filol. a literat., Praha, V, 1915, str. 9, 10.

⁹ V. Fermendžin, A. B., Dok. br. DCCLXIII, str. 162/163. (Datum isprave v. na kraju teksta: »Millesimo quadringentesimo tricesimo septimo« a ne 1438., kao u naslovu!)

Ali područje, na kom je Jakob de Marchia bio nadležan da progona krivo-
vjerja, nije bilo ograničeno samo na Srijem. On je imao inkvizitorsku ovlast
za Austriju, Bosnu, Srbiju i druge susjedne zemlje, pa je u mnogima od njih
zaista radio na istrebljavanju heretika.

Tako se već i u valpovačkoj ispravi župana Ladislava ističe, da je djelovao i s
druge strane Dunava. Slične potvrde o njegovu inkvizitorskom
i mnogi crkveni poglavari različitih ugarskih dijeceza; tako varadinski i er-
deljski biskup,¹⁰ ostrogonski nadbiskup¹¹ i drugi.

Iz tih se tekstova vidi, da su navedeni crkveni poglavari sektu, koja je
ugrožavala pravovjerje njihove pastve, smatrali husitskom. Kaločko-bački
kaptol navodi u svom pismu od 4. XII. 1436. i neke pojedinosti iz učenja i
vjerske prakse tih heretika.¹² Tu se kaže, da su se oni noću sastajali u šuma-
ma, podrumima, mlinovima ili čak u spiljama i ondje sknavili službu božju
(pričešćujući se u oba vida – umetak kod Fermendžina)

skloništa donosili svetu euharistiju i krv Isusovu u nekim vrećama, obješe-
nima oko vrata i iznutra obloženima smolom. A mnogi su od njih, dolazeći
noću na ta mjesta, krv Kristovu

im je čak curila u cipele, pri čem je uvelike prskala i na zemlju. Jakob de
Marchia je, tragajući za heretičkim zabludama, dozna

koje su oni ispovijedali, ali ih dokument ne nabroja. Ističe se, da su heretici
već toliko ojačali, da su, kako su sami tvrdili, namjeravali posegnuti za oru-
žjem i pobiti sve katoličke svećenike još i strašnije, nego što se to događalo
u Češkoj. U izvršenju ih je spriječila samo akcija Jakoba de Marchia.

Na sve te potvrde i prikaze Jakobova inkvizitorskoga rada nadovezuje se
izvještaj srijemskog biskupa

njemu biskup opisuje vikarevo nedavno djelovanje u svojoj »prilično maloj
dijecezi«, smještenoj »u blizini Rašana (Srba), shizmatika i neprijatelja kato-
ličke crkve«. Inkvizitor je revnosnim istraživanjem u obližnjim predjelima
Jakobove srijemske biskupije (do

Banoštoru) otkrio »mnoge heretike, kako klerike,
heretičke

protivnika, okaljane, nagrđene i zapletene u mrežu pogubnog izopćenja«.

Opis postupaka i vjerske prakse tih heretika u srijemskoj biskupiji,
toga dolazi, potpuno je u skladu s onim, što je o svojoj dijecezi rekao i ka-
loško-bački kaptol.¹⁴

¹⁰ St. Katona, *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae*, Tomulus V, ordine XII, Budae 1790, str. 739-740; pisma od 5. II. i 5. V. 1436.

¹¹ Katona, XII, str. 748-749, pismo od 4. XII. 1436., i zatim, ponovo, pismo od 2. IV. 1438., v. Fermendžin, A. B., Dok. br. DCCLXVII, str. 164-165.

¹² Katona, XII, str. 746-748; gotovo doslovno jednak tekst, osim nekoliko kraćih ume-
taka i različitih završnih rečenica, donosi i Fermendžin, A. B., dok. br. DCCXCI, str. 176-177,
pod god. 1439.

¹³ Katona, XII, str. 771-774.

¹⁴ »Qui scilicet haeretici ipsi, S. matris ecclesiae aemuli versuti eadem S. ecclesiam
synagogam appellabant Satanae, demtis aliis eorum nequissimis dolositatibus et operibus
nefandissimis; sicut etiam ipsi haeretici deprehensi, per dictum D. Fr. Iacobum reperti,
palam, publice et manifeste coram omni populo, ore proprio confitebantur. sacratissimum
corpus et sanguinem D. N. I. C. benedicti tam in cellariis subterraneis, quam in aliis locis
vilissimis ac tuguriis, noctis in silentio, inebriati, conficiebant; et sic populum Dei vtriusque

Zbog toga je za našu temu od osobite važnosti, da je taj isti srijemski biskup Jakob svega tri mjeseca poslije navedenog opisa vjerskih prilika u svojoj dijecezi objavio i drugo pismo, datirano 18. VII. 1437, u Banoštoru, u kom također govori o akciji Jakoba de Marchia protiv heretika u Srijemu, pritom pruža mogućnost da točnije odredimo povod za pismo neka vrsta pohvalnog uvjerenja o zaslugama legatovim. Biskup potvrđuje, izmiješani žive Bosanci i Rašani (Srbi), a i jedni i drugi su neprijatelji (emuli) katoličke vjere, mnoge heretike, zaražene raznim herezama, a posebice husitskom na to, da su od dvije nacionalnosti, koje biskup poimenice navodi kao protivnike katoličke vjere, Srbi («Rasciani») bili pravoslavci, a za njih katolička crkva uvijek upotrebljava termin »schismatici« a ne »haeretici«, je Jakob de Marchia u srijemskoj biskupiji kao husite progonio tamošnje Bosance i herezu, koju su oni ondje obdržavali. Iz podudarnosti dvaju navedenih opisa (Jakobova i opisa kaločko-bačkog vikara) vidi se, da je njihova vjerska praksa bila ista kao i praksa skupije.

Ako ovaj podatak povežemo s navodima Ladislava, župana požškog, koji nam također govori o selima i gradovima u Srijemu, zaraženima bosanskom i husitskom herezom, onda se nameće nekoliko pitanja: a) kako treba objasniti tu vezu dviju hereza na području Srijema?; b) kako treba protumačiti, da su nosioci i jedne i druge bili Bosanci (bosansko stanovništvo u Srijemu)?; c) kako možemo razumjeti, da ti Bosanci imaju ista shvaćanja i jednaku vjersku praksu kao i husiti na tlu ugarskih biskupija, pa čak i na području izvan toga okvira?

Dokumenti, koje smo dosad razmotrili, ne daju nam dovoljno podataka, da bismo mogli riješiti postavljena pitanja. Ali hereza, progono na prostranom području svoje inkvizitorske kompetencije, nije se o

sexus, vtputa viros ac mulieres, per ipsos seductos et ab ipsa sancta fide catholica segregatos, sub vtraque specie communicabant separatim; ipsum pretiosissimum et gloriosissimum sanguinem nostri saluatoris in bursis de corio factis et ab intus pice ordinatis, noctis in crepusculo, in eorum collis, de domo ad domum et de loco ad locum; immo de vna villa ad aliam suis discipulis, eorum prava doctrina seductis, deferebant, et aliquando propter eorum incautam custodiam ipsum sanguinem domini nostri super se et eorum vestimenta vsque ad calciamenta diffundeabant. Vnde, nisi magna Dei misericordia subuenisset, totus mundus puniri debuisset...« ...» Vnde sciat V. S. quod si idem ven Fr. Iacobus ad regnum istud venire tardasset, ipsi nequissimi haeretici, clam armati, vexilla subleuantes, contra fidem catholicam insurrexissent, omnesque episcopos ac totum clerum, sanctam fidem catholicam seruantes ac ipsam matrem ecclesiam venerantes, potentialiter interficere voluissent.«

¹⁵ Fermeđžin, Acta Bosnae, Dok. br. DCCLXIV, str. 163-164: »Nos vero, qui verum sumus membrum christiane religionis, ac filius pacis et sancte obediencie alumnus, tenore presentium litterarum mearum annotatum dominum fratrem Jacobum omnibus, quibus interest, aut interesse poterit, laudabiliter recommendamus in diversis regni partibus et specialiter in supradictis partibus sirmiensibus, ubi Boznenses ac Rasciani, catholice fidei emuli, mixtim habentur ac inter fluuios Zawam et Danubium simul commorantur, plerosque hereticos diversis heresibus, singulariter heretica prauitate maledictorum Husitarum, sancte romane ecclesie infidelium infectos, sua sapientia et solerti cura redarguit, extirpavit et ad fidem (sanctam conuertit, et) populum Dei per sue predicationis verbum in fide catholica confortauit.«

pa je uskoro i ondje trebalo povesti živu akciju oko obnavljanja katoličke vjere i suzbijanja krivovjerja.¹⁶ Tako se u dokumentima iz četrdesetih godina XV. st. zadacima inkvizitorske

jek, uz ostale zemlje, pridružuje i ovlast za Moldaviju.¹⁷ Da su ti moldavski heretici bili također husiti, izričito se tvrdi u punomoći Fabijanu, vikaru Bosne, i bosanskim franjevcima, kojom je papa Eugen IV. povjerio baš Bosancima, da taj husitski pokret u Moldaviji suzbiju.¹⁸ Sposobnost baš bosanskih franjevaca za taj zadatak papa napose ističe u svom pismu od 23. I. 1445.¹⁹ Tu se najprije

viji i ističe opasnost, da se njome zaraze i drugi narodi; a uzrok, što se njezino istrebljenje povjerava upravo franjevcima bosanskog vikarijata, sastoji se u tome, što su o

»ad confundendas eliminandasque *hujusmodi* heresum superstitiones ...«²⁰

Ovu kompetenciju i vrsnoću bosanskih franjevaca

Jakoba

papa još i u idućim godinama nizom isprava.²¹

U vezi s tom aktivnošću bosanskih franjevaca u Moldaviji sačuvao izvorni

mljiv način pripisuje u isto vrijeme i hereticima u Bosni i husitima

viji, pa nam, u vezi s okolnostima, koje smo prikazali, omogućuje

shvatimo i kompleks nejasnoća

jemu. To je izvorni dokument iz Vatikanske biblioteke,

nosi pod regestalnim naslovom: »Summa doctrinae Husitarum per Hungariam,

Moldaviam et Sirmium diffusorum, quam fratres minores vicariae

pugnabant«,²² a koji otpočinje rečenicom: »Reprobationes triginta octo arti-

¹⁶ Fermendžin, A. B., Dok. br. DCCCIII, od 1. VII. 1442., str. 179–180.

¹⁷ Fermendžin, A. B., Dok. br. DCCCXXI, od 23. I. 1444., str. 183, br. DCCCXXVI od 16. II. 1444., str. 184.

¹⁸ Dokument od 28. I. 1444. obj. kod Theinera, Mon. Hung., T. II, str. 228, bilj. kod Fermendžina, A. B., Dok. br. DCCCXXVI, str. 184.

¹⁹ Fermendžin, A. B., Dok. br. DCCCXXXIII, od 23. I. 1445, str. 186–188.

²⁰ Podčrtao M. B.

²¹ 24. I. 1445., 31. I. 1445., 1. II. 1445., 1. VII. 1446., 3. VII. 1446., v. Fermendžin, A. B., Dok. br. DCCCXXXIV, str. 188–190, Dok. br. DCCCXXXVII, str. 195–197, Dok. br. DCCCXXXV, str. 190–194, Dok. br. DCCCLIII, str. 201 i Dok. br. DCCCLV, str. 202.

²² Fermendžin, Acta Bosnae, Dok. br. MXLII, str. 245–248, ex Biblioth. vatican. Cod. mss. latin. 976, fol. 71.

Dr. D. Kamber je u svojoj publikaciji Torquemadina Spisa protiv zabluda bosanskih here-tika u Croatia Sacra, god. 2., Zagreb 1932, str. 27–93, opisao kodeks iz Vatikanske knjižnice pod signaturom Vat. Lat. 976. i nabrojao traktate, koje taj kodeks sadržava. Na posljednjem mjestu u kodeksu, na ff. 183r–208v, dolazi Torquemadin »Tractatus contra errores manicheorum« (Kamber, str. 32), koji zatim Kamber publicira na str. 38–93. To je poznati spis, koji se uglavnom slaže s tekstom (krnjim), što ga je Rački još 1882. našao u Vatikanskoj knjižnici pod sign. Vat. Lat. 974 i publicirao u *Starinama* XIV, str. 5–20, te je taj Torque-madin spis do danas već mnogostruko upotrebljavan u našoj naučnoj literaturi.

Međutim u nabranjanju traktata, koje sadržava kodeks, što ga je otkrio, Kamber na četvr-tom mjestu navodi i spis »*Reprobationes triginta octo articulorum quos tenent heretici usiti de maldauis*«, s podatkom, da je on ispisan na ff. 71r–94r (Kamber str. 32), ali pritom na njega ne obraća pažnju i ne spominje, da je taj spis već 1892. publicirao Fermendžin, na navedenom mjestu, citirajući istu signaturu i isti folij kao i Kamber. Kako je pored signa-ture 1 naslov traktata isti (»*Reprobationes triginta octo ...*«), očigledno je, da se radi o istome spisu, koji je također (kao i onaj, što su ga publicirali Rački i Kamber) napisao kar-

culorum, quos tenent heretici Usiti de Moldavis.« Spis je upućen papi i sastavljen na temelju za stvarima Skitije, Bosne i Moldavije, i sadržava članke heretičkog vjerovanja, »kojim je Moldaviju zarazio Jan Hus«, a koje papa treba da osudi.

Zbog važnosti tih članaka za našu temu, mi ih ovdje prenosimo u cijelosti:

»Sequuntur reprobationes quedam breves 38 articulorum infrascriptorum, qui dicuntur esse Husitarum, qui sunt in Moldavia, facte per dominum cardinalem sancti Sixti.

Primus articulus. Non obediunt ecclesie romane nec alicui ecclesiastice potestati.

Secundus articulus. Dicunt, quod corpus Christi et sanguis post elevationem revertitur ad substantiam panis et vini naturalis.

Tertius articulus. Dicunt, quod ecclesia nullo modo debet quemque excommunicare.

Quartus articulus est: legem positivam, puta decreta, decretales, sanctiones apostolicas, non recipiunt dicentes huiusmodi fere in omnibus contrariari legi diuine.

Quintus articulus. Dicunt nullum hominem debere occidi.

Sextus articulus. Quod matrimonia diuorciant, dicunt enim propter euangelium, quod solum se ipsos affirmant observare, omnia posse dimitti.

Septimus articulus. Omnia opera misericordiae negant exhiberi indignis.

Octavus articulus. Dicunt, nullum esse salvandum, nisi in secta et ritu eorum et quod antequam eorum secta inueniretur, omnes homines sunt dampnati. (Et qui in eorum ...)

Nonus articulus. Negant purgatorium et suffragia defunctorum ponentes solum duo extrema, celum scilicet et infernum. Iste articulus, qui fuit hereticorum Valdensium, quondam etiam Grecorum, est croneus et hereticus in utraque sui parte.

Decimus articulus. Dicunt, quod potestatem, quam dedit Christus beato Petro, nullus sacerdotum habet, neque dominus apostolicus, nisi habeat vitam beati Petri. Articulus iste est erroneus et hereticus et condempnatus Constantie inter errores Johannis Wicleff et Johannis Huss, qui in isto errore et pluribus aliis secuti sunt hereticos Valdenses.

Undecimus articulus. Dicunt, quod quicumque corpus et sanguinem Christi sub utraque specie non receperit, eternaliter dampnatur, etiam infans unius diei. Articulus iste iam alias Constantie fuit condempnatus tanquam erroneus.

Duodecimus articulus. Negant omnes concessionem papales circa salutem et absolutionem fidelium. Iste articulus Constantie fuit condempnatus inter errores Johannis Wicleff, qui articulus negans confessionalia et indulgentias, que solite sunt dari a romano pontifice etc.

Tercius decimus articulus. Dampnant quoscunque venerantes reliquias sanctorum.

Quartus decimus articulus. Deludunt miracula, que fiunt ad invocationem sanctorum et trufant de eis. Articulus (hic) continet errores haereticorum Valdensium.

Quintus decimus articulus. Prohibent signum crucis fieri.

Sextus decimus articulus. Dicunt, Christum non esse veraciter passum, neque vere mortuum. Articulus iste, qui fuit primo Manicheorum et multorum aliorum hereticorum.

dinal Torquemada. U Fermedžinovu tekstu nema nikakva podatka o datumu, kad je taj spis sastavljen, te se ne vidi razlog, zbog koga je datiran godinom 1461. Osim toga tekst, kako ga je publicirao Fermedžin, ima još i druge nedostatke: na deset mjesta postoje praznine, ispunjene točkicama, a jedan od 38 članaka, sedamnaesti, potpuno je ispušten. Budući da izvorni dokument nije nigdje (ni kod Fermedžina opisan, ne može se utvrditi, da li se tu radi o namjernom ispuštanju (kraćenju), o oštećenjima materijala ili o kakvim drugim okolnostima.

Premda sadržava veoma zanimljivu građu, ovaj je izvor ostao nedovoljno ocijenjen i iskorišten. Na nj je uzgred obratio pažnju D. Prohaska u svojim vrijednim člancima »Husitství a bogomilstvo« i »Husiti i bogomilci«. Prof. J. Šidak govori o njemu u raspravi »Problem bosanske crkve u našoj historiografiji od Petranovića Zagreb 1937, str. 89, ali mu on služi samo kao »karakterističan detalj u vezi s imenom kardinala Torquemada«, koji »osvjjetljuje način rada na rimskoj kuriji.«

Decimus octavus articulus. Prohibent venerationes gloriose uirgini Marie et aliis sanctis exhiberi dicentes, quod solus Deus est adorandus et colendus.

Decimus nonus articulus. Prohibent iuramenta omnino.

Vicesimus articulus. Dicunt, quod usus ymaginum in ecclesia est idolatria.

Vicesimus

statem (in) absolvendis et ligandis sicut solus papa.

Vicesimus secundus articulus. Leuia seu uenialia confitetur quilibet alterutrum, siue sit uir siue mulier, tantum mortalia sacerdoti reservantes.

Vicesimus tertius articulus. Dicunt, quod romanus pontifex est meretrix et omnes uiri ecclesiastici et religiosi una cum summo pontifice sunt meretrices.

Vicesimus quartus articulus. Vocant omnes ecclesias particulares fatuitates.

Vicesimus quintus articulus. Diuinum officium et cantum ecclesiasticum negant et derident.

Vicesimus sextus articulus. Dicunt, quod nullus potest absolvere a peccato existens in mortali. Iste articulus est erroneus et iam Constantie inter errores Johannis Wicleff condemnatus.

Vicesimus septimus articulus. Ecclesiam romanam vocant synagogam sathane. Iste error fuit hereticorum Valdensium et Constantie inter errores Johannis Wicleff ... condemnatus.

Vicesimus octavus articulus. Dicit, quod quicumque sacerdotum actu non predicat, dampnatus est eternaliter.

Vicesimus nonus articulus. Beatum Benedictum et alios sanctos, qui religionem instituerunt, dampnant eternaliter. Iste articulus dampnatus fuit Constantie ... inter errores Johannis Wicleff.

Tricesimus articulus. Baptizant in aqua simplici vel flumine sicut Christus, ymmo sepe baptizant cum baptizandus non sit presens, sed secure sit circa tertiam et quartam domum, dum tamen sint presentes pro baptizando respondentes.

Tricesimus primus articulus. De oleo sancto chrismate infirmario et crismatione episcopali non curant, sed faciunt risum. Iste articulus est erroneus negans duo sacramenta ... confirmationis ... et ... extreme unctionis ...

Tricesimus secundus articulus. Aquam benedictam cum sale dominicis diebus vocant urinam sacerdotum.

Tricesimus tertius articulus. Nullum festum colunt preter diem dominicum. Articulus iste fuit etiam hereticorum Valdensium.

Tricesimus quartus articulus. Jeiunia non curant.

Tricesimus quintus articulus. Contra canones instituerunt novam religionem vocando se fratres de lege diuina.

Tricesimus sextus articulus. Celebrant missam in indumentis et locis, non consecratis et sine, altari portabili; de ecclesia consecrata non curant sed ubicunque necessitas impulerit siue in stabulo siue in molendino siue in refectorio super una tabula celebrant missam.

Tricesimus septimus articulus. Mulieres eorum clericam portant ... Articulus ... iste ... ortum videtur habuisse ab errore pepusianorum, qui sacerdotale officium et sacerdotis honorem mulieribus attribuunt ...

Tricesimus octavus articulus. Mulieres eorum faciunt omnibus communes ...»

Predma nigdje u uvodnom tekstu ni u samim člancima nema nikakva čitog spomena, da su srijemski husiti ispovijedali iste članke, te, dakle, privedno nema nikakva neposrednog opravdanja za Fermendžinov registalni natpis, po kom bi nabrojani članci bili učenje husita, rasutih po *Ugarskoj*, *Moldaviji* i *Srijemu*,²³ ipak sadržajna teksta daje zanimljive rezultate.

Sastavljač popisa, kardinal sv. Siksta, Ivan de Turrecremata (Torquemada), popratio je pojedine članke svojim komentarom, podrijetlo. Za šesnaesti članak izričito kaže, da je prvobitno bio sastavni dio učenja manihejaca. Prohaska je upozorio, da je pored šesnaestog članka i

²³ Podcertao M. B.

petnaesti ustvari manihejsko učenje.²⁴ Osobit interes pobuđuje međutim završna klauzula, kojom Torquemada okončava nabranjanje
Tu se kaže:

»Laus Deo. Finitur compendium brev
regni Bosnae errores et hereticos articulos per Johannem de Turrecremata sacrosanctae romane ecclesie cardinalem«.²⁵

Premda se u uvodnoj (naslovnoj) rečenici cijelog dokumenta kaže, da su to heretička učenja moldavskih *Husita* (kakve su bosanski franjevci, a naročito njihov vikar Jakob de Marchia, suzbijali i progonili i u Srijemu), a zatim se na čelu samog spiska ističe, da su to članci, za koje se govori da su učenje husita, koji žive u Moldaviji, kardinal ipak na kraju nabranjanja bez kolebanja *tvrdi*, da su to zablude i heretički članci kraljevstva bosanskog.

Uzevši u obzir ono, što se o tome, kako je došlo do postanka ovoga spisa, kaže u uvodnom tekstu nabranjanja (»Prohemium«), može se rekonstruirati ovakav historijat:

Papinski izaslanici (nuncii) u pitanjima vjere »in regnis Scithie, Bosne et Moldavie« zatražili su od pape, da određene zabludne članke, »kojima je Hus

zarazio vanja i dostavili papnicima, koji će ih zatim, pobijene papinskim autoritetom, moći na terenu uspješnije suzbijati. Ovako kvalificirane kao husitsko učenje, papa ih je predao Torquemadi, da ih izučí i pobije. Uzevši ih u ruke kao članke *cuntur esse Husitarum, qui sunt in Moldavia*«, kardinal ih je proučio, popratio komentarima i najzad rezimirao svoju ocjenu, obilježivši ih kao »zablude i heretička učenja kraljevine

Zbog toga nas ovakva kardinalova ocjena vraća na područje Srijema, koje se u citiranim dokumentima

tim ugarskim dijecezama ka herezom, ali na kom jedinom imamo dokumentarno zajamčenu prisutnost bosanskih heretika, kako u stoljećima, koja su prethodila husitizmu, tako i u doba, koje izučavamo. Uzimajući dakle Fernendžinov registalni natpis, da se radi o učenju »husita«, razasutih po Ugarskoj, Moldaviji i Srijemu kao opravdan, potrebno je odrediti, što nam tekst samih članaka može reći o osnovanosti njihove dvostruke klasifikacije, od kojih nijednu (ni husitsku ni bogomilsku) nemamo pravo nasumce ni prihvatiti ni odhaciti.

Već i prvi pogled na popis navedenih članaka jedno ni samo drugo od dvaju spomenutih učenja, nego da su konglomerat

²⁴ Cit. dj. str. 441.

²⁵ Podertao M. B.

²⁶ Prema tome radi se o tri stupnja u razvoju atribucije toga učenja. Inkvizitori na terenu prihvatili su ih kao husitsko učenje i s takvom ocjenom poslali u Rim. Ondje ih Torquemada uzima u ruke kao *tobožnje* husitsko učenje. U toku izučavanja on ih prepoznaje kao za pravo bogomilске članke i kao takve podnosi papi na osudu.

Prof. J. Šidak je u citiranoj raspravi, na str 89, uočio protivurječnost (prividnu) između atribucija »husitsko učenje« na početku i »učenje bosanskog kraljevstva« na kraju, ali je to smatrao aljkavošću i Torquemada i rimske kurije u tretiranju »heretičkih« pojava. Zbog toga ističe nepouzdanost takvih izvora i upozorava »na najveći oprez pri upotrebi »izvora« ove vrste«.

različitim heretičkih doktrina, koje su na zanimljiv način stopljene u jednu cjelinu, pri čemu izrazita manihejska (bogomilska) dokaz tome uporedit ćemo nažalost ne sadržava) s raznim heretičkim učenjima, koja nas u vezi s ovim problemom zanimaju.

Čl. 1. o nepokoravanju rimskoj crkvi ni bilo kojoj crkvenoj vlasti ističe Rački Sacchonija.²⁷ Od domaćih izvora sadržavaju djela,²⁸ a od rimskog kršćanina i bosanskog patarena,³⁰ Torquemadin spis protiv zabluda bosanskih krstjana.³¹

Čl. 2. o tome, da su kruh i vino i poslije podizanja kruh i vino, pripisuje Rački bogomilima, pozivajući se na Slovo Kozme Prezbitera.³² Kao katarsko učenje navodi ga Rajner Sacchoni,³³ a kao skih heretika potvrđuju ga ovi izvori:

Popis zabluda bosanskih krstjana, N° 25³⁴

Torquemadin popis

Čl. 3. o tome, da crkva nikoga ni na koji način ne smije izopćiti, pripisuju bosanskim hereticima:

Popis zabluda bosanskih

Raspra između rimskog kršć. i bos. patarena, N° 13³⁷

Torquemadin popis zabluda bosanskih krstjana, N° 42³⁸

²⁷ Rački, cit. dj., str. 549–550.

²⁸ V. rezime A. Solovjeva u raspravi »Vjersko učenje bosanske crkve«. Posebni otisak iz Rada JAZIU, knj. 270, Zagreb 1948, str. 26, t. 1.

²⁹ V. D. Kniewald, Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima, P. o. iz Rada JAZIU, knj. 270, Zagreb 1949, str. 17, t. 4.

³⁰ Kniewald, cit. dj., str. 61, toč. 1.

³¹ D. Kamber, Torquemadin »Tractatus contra errores manicheorum« obj. u Croatia sacra, na cit. mjestu, str. 61, sub »Decimaoctava veritas« i str. 83, sub »Quadragesimasecunda veritas«:

»Hinc eadem Romana Ecclesia dampnat et reprobat errorem manicheorum dicentium, Romanam ecclesiam dampnatam esse et excommunicatam.«

»... qui negantes omnem auctoritatem ecclesie dicunt, neminem debet excommunicari.«

³² Rački, cit. dj., str. 509–510, str. 528. Upor. A. Solovjev: Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogomilstvu na Balkanu, Godišnjak istoriskog društva Bosne i Hercegovine, V. Sarajevo 1953, str. 8, toč. 3. – V. na istome mjestu, str. 4, i najstariji spomenik, koji govori o bogomilstvu na Balkanu, Poslanicu patrijarha Teofilakta, napisanu između 933. i 956., toč. 7: »Oni koji ne veruju u istinitost tela i krvi Hristove (tj. u tajnu pričešća), nego izvrću jevanđelje i apostolska dela – neka budu prokleti.«

³³ V. Kniewald, cit. dj., str. 88, toč. 6d: »Nemo tamen ex eis credit quod ex illo pane conficiatur corpus christi.«

³⁴ Kniewald, cit. dj., str. 58, No 15: »Item negant sacramentum corporis Christi.«

³⁵ Kamber, cit. dj., str. 76, sub »Tricesima sexta ueritas«: »... negantes hoc sacramentum dicunt, quod corpus Christi non potest confici in pane et si potest confici, non debemus eum comedere.«

³⁶ Kniewald, cit. dj., str. 59, no. 28: »Item condemnant iudicium quod fit per ecclesiam et penarum tam spiritualium quam corporalium inflictionem, scilicet quod liceant persequi malos nec aliquem pro iusticia occidere uel excommunicare.«

³⁷ Kniewald, cit. dj., str. 61, no 13: »Ergo non licet excommunicare aliquem.«

³⁸ Kamber, cit. dj., 83, sub »Quadragesimasecunda veritas«, v. bilj. 31.

Čl. 4. o neuvažavanju dekreta, apostolskih odluka i drugih crkvenih pozitivnih zakona, jer su gotovo svi u protivnosti s božjim zakonom, slaže se s izvodom iz glosa Srećkovićeve evanđelja³⁹ i zapravo je konzekvenција članka I. Zabacivanje sveukupne crkvene tradicije ističe i Rački, pozivajući se na Slovo Kozme Prezbitera, Rajnerovu Summu i Raspru između rimskog kršćanina i bosanskog patarena.⁴⁰

Čl. 5. zabranjuje, da bilo koji čovjek smije biti ubijen. Ovo ističe Rački kao učenje bosanskih patarena, pozivajući se na Rajnera Sacchonija,⁴¹ a od izvora potvrđuje ga Torquemadin spis protiv zabluda bosanskih krstjana sub »Quadragesima octava veritas«. ⁴²

Čl. 6. poriče pravomoćnu važnost bračnih veza. Ovo navodi Rački kao bogomilsko

Od izvora izričito to potvrđuju:

Summa Rajnera Sacchonija, sub 3 c.⁴⁴

Abjuracija na Bolinu polju 1203.⁴⁶

Upiti bosanskog vikara

Zablude bosanskih heretika, N° 18.⁴⁷

Raspra između rimskog kršćanina i bosanskog patarena, N° 3.⁴⁸

Torquemadin

gesima veritas«. ⁴⁹

Isti članak formulira i isključivo priznavanje jedino evanđelja. To je općepoznato katarsko učenje, koje napose ističe Solovjev, prikazavši njegovu evoluciju.⁵⁰ Od izvora potvrđuju to:

Abjuracija na Bolinu polju 1203.⁵¹

Zablude bosanskih krstjana, N° 6, 7.⁵²

Raspra između rimskog kršćanina i bosanskog patarena, N° 15, 16.⁵³

³⁹ Solovjev, Vjersko učenje ..., str. 26, t. 1.

⁴⁰ Rački, cit. dj., str. 567-568.

⁴¹ Rački, cit. dj., str. 548.

⁴² Kamber, cit. dj., str. 89: »...errorem manicheorum dampnatum iusticiam sanguinis per seculares principes.« Up. i bilj. 31.

⁴³ Rački, cit. dj., str. 545-546.

⁴⁴ Kniewald, cit. dj., str. 82: »Item communis opinio catharorum est omnium quod matrimonium carnale fuit semper mortale peccatum. Et quod non punietur quis gravius propter adulterium vel incestum quam propter legitimum coniugium.«

⁴⁵ Kniewaldov izvod sub no. 13, u cit. dj. na str. 13 i objašnjenje uz to na str. 23-24.

⁴⁶ Kniewald, cit. dj., str. 39-43.

⁴⁷ Kniewald, cit. dj., str. 58: »Item negant sacramentum matrimonio potest saluari.«

⁴⁸ Kniewald, cit. dj., str. 61: »Carnale matrimonium damnatum est vel damnandum.«

⁴⁹ Kamber, cit. dj., str. 80: »...matrimonium carnale esse adulterium«

Isto shvaćanje razvijaju i dva najstarija dokumenta o nazivima bogomila u X. st.: Poslanica patrijarha Teofilakta i Slovo Kozme Prezbitera; up. Solovjev, Svjedočanstva pravoslavnih izvora, str. 4, toč. 4: »Ko se odriče zakonitog braka te govori da je množenje i nastavljanje ljudskog roda - zakon demonov, budi proklet.«, pa str. 9, toč. (11) i 11, toč. 16.

⁵⁰ A. Solovjev, Vjersko učenje ..., str. 24, 26, 39, 40. Up. također Solovjev, Svjedočanstva ..., Poslanica patrijarha Teofilakta, str. 3, toč. 3, Beseda prezvitera Kozme, str. 9, t. (6), (9), str. 11, t. 13.

⁵¹ Kniewald, cit. dj., izvod sub No 7, na str. 18.

⁵² Kniewald, cit. dj., str. 58: »Item quod condempnant antiquum testamentum excepto psalterio.«

⁵³ Kniewald, cit. dj., str. 61: »Lex antiqua non est a Deo, sed a diabolo.« »Patriarchae et prophetae veteri testamenti non serviunt Deo vero.«

Čl. 7. sadržava odredbu, da se dobra nima. Još je Rački istakao, od dobrih djela, te se u tom pogledu pozivao na Popis zabluda bosanskih krstjana.⁵⁴ Podjednako učenje potvrđuju:

Rajnerijeva Summa, sub 7 f.⁵⁵ i Torquemadin spis protiv zabluda bosanskih krstjana, sub »Quinquagesima veritas«.⁵⁶

Čl. 8. sadržava vjerovanje, da može biti spasen samo onaj, tko pripada njihovoj sekti; svi oni, koji su živjeli prije njezina osnutka, osuđeni su. Ovo je kao obilježje bogomilskog shvaćanja istakao još Rački.⁵⁷ Navodi to i Rajner Sacchoni kao opće uvjerenje katara,⁵⁸ a od domaćih izvora sadržavaju to implicite:

Popis zabluda bosanskih krstjana sub N° 11 i 31.⁵⁹

Raspra između rimskog kršćanina i bosanskog patarena, sub N° 1.⁶⁰ Torquemadin spis protiv

Čl. 9. sadržava učenje, da nema čistilišta, nego da postoje samo nebo i pakao, a posljednjeg suda nema. Ovo Rački pripisuje bosanskim patarenima, pozivajući se na Popis zabluda bosanskih krstjana.⁶² Kao opće katarsko učenje navodi ga Rajner Sacchoni sub 3 j.,⁶³ dok poricanje posljednjeg suda ističe sub 10 b.⁶⁴ kao učenje verenskog biskupa Belazinske, a njega Kniewald i Solovjev smatraju istovjetnim s Belizmencom, koga zajedno s Rastudijem proklinje srpski sinodik, što ga je Ružičić objavio u Spomenicima SAN.⁶⁵

Od domaćih izvora potvrđuju učenje o nepostojanju čistilišta kao bogomilsko:

Popis zabluda bosanskih krstjana, sub N° 22.⁶⁶

Torquemadin

»Quadragesima quinta veritas«.⁶⁷

»Quadragesima quinta veritas«.

⁵⁴ Rački, cit. dj., str. 533. Up. Popis sub No 26, kod Kniewalda, str. 59.

⁵⁵ Kniewald, cit. dj., str. 96 i 97.

⁵⁶ Kamber, cit. dj., str. 91: »...qui prohibentes elemosinas fieri, opera misericordie respiciunt et condemnant.«

⁵⁷ Rački, cit. dj., str. 511, 563.

⁵⁸ Kniewald, cit. dj., str. 84, sub 3 h: »Item quod nemo potest fieri saluus nisi per eos.«

⁵⁹ Kniewald, cit. dj., str. 58, 59, No 31: »Item omnibus eis credentibus et ab ipsis impositionem manuum recipientibus, quod baptismum uocant, salutem promittunt.«

⁶⁰ Kniewald, cit. dj., str. 60: »Haereticus confitetur unum baptismum in quo continetur salus, et hic est baptismus libri et impositionis manuum, non vero baptismus aquae.«

⁶¹ Up. Kamber, cit. dj., str. 71, 72, sub »Vicesimo octava veritas« i »XXX veritas«: »Condemnant baptismum datum in aqua, dicentes, illum esse baptismum Johannis, in quo nullus potest saluari.« »Per baptismum eorum consequi unumquemque remissionem peccatorum et effici ita sanctum sicut fuit beatus Petrus.«

⁶² Rački, cit. dj., str. 563.

⁶³ Kniewald, cit. dj., str. 84: »Item omnes negant purgatorium.«

⁶⁴ Kniewald, cit. dj., str. 110: »Item quod iudicium futurum iam factum est, nec amplius fiet.«

⁶⁵ Kniewald, cit. dj., str. 106, bilj. 14. na str. 106–107 i A. Solovjev: Svjedočanstva pravoslavnih izvora, str. 64–65. Poslije Kniewaldove postavke o event. identičnosti biskupa Belazinske s Belizmencom Solovjev čak smatra kao vjerojatnije, da je Belizmansa (Belizmenac) bio onaj »antipapa«, koji je po navodu legata Konrada stolovao u Bosni.

⁶⁶ Kniewald, cit. dj., str. 59: »Item dicunt non esse purgatorium.«

⁶⁷ Kamber, cit. dj., str. 87: »...negantium purgatorium esse.«

Čl. 10, 11 i 12 nisu učenja neomanihejskih hereza (bogomilske, katarske, albižanske).

Čl. 13. sadržava osudu onih, koji štuju svetačke relikvije. Ovo učenje ističe se kao obilježje bosanskih zabluda bosanskih heretika, sub »Vicesimaquarta veritas«. ⁶⁸

Čl. 14. govori o izrugivanju čudima i zazivanju svetaca. Rajner Sacchoni ističe, da katari nikad ne zazivaju pomoć ili zaštitu anđela, Blažene Djevice ili svetaca. ⁶⁹ S tim je u skladu odbijanje štiju svece, kako to ističe Torquemadin spis protiv zabluda bosanskih heretika, sub »Vicesimaquinta veritas«. ⁷⁰ Iako se u izvorima posebice ne spominje izrugivanje čudima, ono je posve u skladu s odbacivanjem kulta svetaca, koje je katolička crkva redovno kanonizirala pored ostalog i zbog čudesa, koja su za života počinjali.

Čl. 15. navodi zabranu križanja. Jedno od najizrazitijih učenja bogomilske hereze je poricanje kulta križa. Ovo ističe Rački, pozivajući se prije svega na Slovo Kozme Prezbitera. ⁷¹ Za katare uopće navodi to Rajner Sacchoni, sub 7c. ⁷² Da ni bosanski

zbog toga nisu ni križali,

Abjuracija na Bolinu polju 1203. ⁷³

Raspra između rimskog kršćanina i bosanskog patarena, sub № 10. ⁷⁴
Torquemadin spis protiv zabluda bosanskih heretika, sub »Vicesimasecunda veritas«. ⁷⁵

Popis zabluda bosanskih krstjana, sub № 25. ⁷⁶

Čl. 16. sadržava poznato manihejsko vjerovanje, da Krist nije uistinu podnosio muke ni umro. Ono se osniva na doketizmu, učenju, po kome je Krist čudesno ušao u tijelo Marijino na uho i istim putem iz njega šao, a nije začet ni rođen te je imao samo prividno tvarno tijelo; stoga nije mogao podnositi muke, a ni zaista umrijeti.

Ovo učenje kao bogomilsko odnosno katarsko ističe Rački, ⁷⁷ Rajner Sacchoni ⁷⁸ spominje ga kao učenje verenskog (Belizmenca, u srpskim sinodicima), a od izvora potvrđuju: Nikoljsko

⁶⁸ Kamber, cit. dj., str. 68: «Qui Sanctorum venerantes reliquias derident et dampnant.»

⁶⁹ Kniewald, cit. dj., str. 92, sub 7c: »Nunquam eciam implorant auxilium uel patrocinium angelorum seu beate uirginis uel sanctorum neque muniunt se signo crucis.»

⁷⁰ Kamber, cit. dj., str. 68/9: »... qui huiusmodi sanctorum venerationem, que in ecclesia per fideles fit, dampnant et derident dicentes, quod solus deus sit adorandus et colendus.»

⁷¹ Rački, cit. dj., str. 526. Up. Solovjev: Svjedočanstva ... str. 8. toč. (2).

⁷² Kniewald, cit. dj., str. 92: »... neque muniunt se signo crucis.»

⁷³ Kniewald, cit. dj., str. 18, sub. 6.

⁷⁴ Kniewald, cit. dj., str. 61, No 10: »Ecclesia vel cruces sive imagines non debent adorari sicut vos facitis ...«

⁷⁵ Kamber, cit. dj., str. 64: »Signaculum crucis characterem esse diaboli.»

⁷⁶ Kniewald, cit. dj., str. 50: »... condemnant ... precipue sanctam crucem.»

⁷⁷ Rački, cit. dj., str. 506-508.

⁷⁸ sub lob, v. Kniewald, cit. dj., str. 108: »Item quod dei filius, non assumpsit humanam naturam in ueritate ... nec uere comedit nec uere bibit, nec uere passus est nec uere mortuus et sepultus, nec eius resurrectio fuit uera, sed fuerunt hec omnia putatiue ...«

⁷⁹ Solovjev, Vjersko učenje ..., str. 17 i 20.

Popis zabluda bosanskih krstjana № 2, 3, 4, 5.⁸⁰

Raspra između rimskog kršćanina i bos.

27, 28.⁸¹

Torquemadin spis protiv zabluda bosanskih heretika, sub »Quartadecima ueritas« i »Quintadecima veritas«.⁸²

Čl. 17. nije objavljen

Čl. 18. formulira zabranu svečanog slavljenja Blaž. Dj. Marije i drugih svetaca. Obožavati se smije samo bog. Ovakvo uče s manihejskim vjerovanjem, da Marija nije božja mati, nego samo andeo,⁸³ i s njihovim odbacivanjem kulta svetaca.⁸⁴

Čl. 19. zabranjuje svaku zakletvu. Ovo je poznato bogomilsko shvaćanje. Ističe ga Rački, pozivajući se na Popis nera Sacchonija,⁸⁵ a od izvora:

Popis zabluda bosanskih heretika № 27.⁸⁶

Raspra između rimskog kršćanina i bosanskog patarena, sub. 14.⁸⁷

Torquemadin
gesima nona veritas«.⁸⁸

Čl. 20. osuđuje upotrebu slika u crkvama kao idolatriju. Ovo navodi Rački kao bogomilsko učenje i poziva se na Slovo Kozme Prezbitera.⁸⁹

Od izvora sadržavaju ga:

Nikoljsko i Daničićovo evanđelje.⁹⁰

Torquemadin spis protiv zabluda bosanskih heretika, sub »Vicesima prima veritas«.⁹¹

Raspra između rimskog kršćanina i bosanskog patarena, № 10.⁹²

Čl. 21. ne spominje se kao učenje svojstveno manihejskim herezama.

⁸⁰ Kniewald, cit. dj., str. 58: »Item negant christi humanitatem sed dicunt eum habuisse corpus fantasticum et aëreum«; »Item dicunt quod christus uere passus et mortuus non fuit«; »Item quod uere nec resurrexit«; »Item quod nec cum uero corpore ascendit«.

⁸¹ Kniewald, cit. dj., str. 62: »Christus non comedit nec bibit corporaliter«; »Christus non fuit humanatus«; »Christus non est passus in carne«; »Christus non est mortuus corporaliter«; »Christus non resurrexit a mortuis«.

⁸² Kamber, cit. dj., str. 57, 58: »Dei filium non verum corpus sed fantasticum suscepisse«; »Christum non veraciter passum, nec mortuum, nec descendisse ad inferos, nec in celos ascendisse, sed quod omnia fecerit aparere fantastice«.

⁸³ Popis zabluda ..., 2a: »Item dicunt beatam Mariam angelum, non homiuem extitisse« - v. Kniewald, cit. dj., str. 58.

Raspra ..., 21, 22: »Christus non est filius Beatae Virginis Mariae«; »Beata Virgo Maria non fuit mulier, sed angelus«. - v. Kniewald, cit. dj., str. 61.

Torquemada, 13: »Beatam Mariam non mulierem seu feminam fuisse, sed angelum.« - Kamber, cit.

⁸⁴ Ahjuracija ..., 14, v. Kniewald, cit. dj., str. 18.

Torquemada, 25: »... solus deus sit adorandus et colendus« - Kamber, cit. dj., str. 68-69.

⁸⁵ Rački, cit. dj. str. 549. Up. Summa, 3f: »Item quod non licet iurare in aliquo casu et hoc ideo esse mortale peccatum.« - Kniewald, cit. dj., str. 84.

⁸⁶ Kniewald, cit. dj., str. 59: »Item negant iuramentum et dicunt quod nec iuste liceat iurare«.

⁸⁷ Kniewald, cit. dj., str. 61: »Ergo non licet iurare«.

⁸⁸ Kamber, cit. dj., str. 90: »... errorem manicheorum, dampnantium omne iuramentum.«

⁸⁹ Rački, cit. dj., str. 526.

⁹⁰ Solovjev, cit. dj., str. 17 i 20.

⁹¹ Kamber, cit. dj., str. 63: »... quod usus ymaginum in ecclesia sit ydolaria.«

⁹² Kniewald, cit. dj., str. 61: v. bilj. 69.

Čl. 22. sadržava propis, po kome svatko, pa i žena, može primati ispovijed lakih grijeha; samo za smrtne pridržano je pravo razrešavanja svećenicima. Rački ističe, da su bogomili imali skupnu ispovijed za lakše grijeha, a odrešenje su pritom dobivali od svih prisutnih, jednako muškaraca, kao i žena. Smrtne grijeha, naprotiv, ispovijedali su bosanski krstjani pojedinačno, pred starješinom.⁹³ Ovakvo shvaćanje potvrđuje (implicite) Popis zabluda bos. krstjana, № 20.⁹⁴ O odbacivanju sakramenta pokore, kako ga je shvaćala katolička crkva, svjedoči i Torquemadin spis protiv zabluda bosanskih heretika, sub »XXXVII. veritas«. ⁹⁵

Čl. 23. naziva rimskog papu, sve svećenike i sve redovnike bludnicama. Ovo ističe Rački kao katarsko shvaćanje i poziva se pritom na Summu Rajnerija Sacchonija.⁹⁶

Čl. 24. naziva sve redove glupošću. Ovakav neposredni napad na katoličke crkvene redove ne sadržava tika. Uza sve to, ovakvo shvaćanje nije u suprotnosti s općim bogomilskim stavom prema organizaciji katoličke crkve.

Čl. 25. govori o ismijavanju i poricanju službe božje i crkvenog pjevanja. Ovo potvrđuje Abjuracija na Bolinu polju 1203.⁹⁷ i

Torquemadin spis protiv zabluda bosanskih heretika, sub »Vicesima-tertia veritas«. ⁹⁸

Čl. 26. određuje da nitko u smrtnome grijehu ne može razrešavati. Ovo shvaćanje nije izraženo ni u kojem od bogomilskih

Čl. 27. Rimsku crkvu naziva sinagogom sotone, u skladu s Torquemadinim Spisom protiv zabluda bosanskih heretika.⁹⁹ Iako nemaju istu formaciju, po smislu su u suglasnosti s ovakvim shvaćanjem i drugi tekstovi o bosanskim hereticima:

Abjuracija na Bolinu polju 1203.¹⁰⁰

Popis zabluda bosanskih krstjana, sub 25.¹⁰¹

Raspra između rimskog kršćanina i bos. patarena,

Čl. 28. za vječna vremena proklinje one svećenike, koji zanemaruju propovijedanje. Iako propovjedničko misionarstvo nije bilo jedna od njihovih karakterističnih zadaća.

⁹³ Rački, cit. dj., str. 531, 533.

⁹⁴ Kniewald, cit. dj., str. 59.

⁹⁵ Kamber, cit. dj., str. 78: »... sacramentum penitentie contemptes per suas stultas rebaptizationes dicunt remitti peccata.«

⁹⁶ Rački, cit. dj., str. 511: »Patarenom i Katharom na zapadu bila je katolička crkva »bludnica.«

⁹⁷ Kniewald, cit. dj., str. 17, t. 5.

⁹⁸ Kamber, cit. dj., str. 65: »... contemptes officium diuinum et laudes et cantica ecclesiastica dicunt, quod omnia sunt contra euangelium Christi et doctrinam eius.«

⁹⁹ Kamber, cit. dj., str. 62, sub »Vicesima veritas«: »... ecclesias materiales contemptes dicunt eas synagogas Sathane et adorantes in eis committere ydolatriam.«

¹⁰⁰ Kniewald, cit. dj., str. 17, toč. 5.

¹⁰¹ Kniewald, cit. dj., str. 59: »Item condemnant ecclesias materiales...«

¹⁰² Kniewald, cit. dj., str. 61: »... nobis videtur quod ad modum paganorum facitis ecclesias materiales.« V. i bilj. 69.

Čl. 29. proglašuje Sv. Benedikta i druge osnivače crkvenih redova vječno prokletima. Ni ovo shvaćanje nije izrazito bogomilsko.

Čl. 30. o krštenju običnom vodom ili u rijeci, čak i posredstvom zastupnika krštenikova, u suprotnosti je s poznatom praksom bogomila i svih manijehajaca, koji su odbacivali krst vodom i umjesto toga davali duhovno krštenje rukopoloženjem i stavljanjem evanđelja na glavu.¹⁰³

Čl. 31. Odbacivanje krizme i posljednje pomasti je općenito izraženo bogomilsko učenje. Spominje ga Rački,¹⁰⁴ pozivajući se na Popis zabluda bosanskih krstjana.

Popis zabluda ..., № 16 i 17.¹⁰⁵

Torquemadin spis, sub »Tricesimaquinta veritas« i »Tricesimaoctava veritas«.¹⁰⁶

Čl. 32. prikazuje soli, koju oni zovu svećeničkom mokraćom. Mržnju katarske sekte na »svetu vodu« ističe Rački,¹⁰⁷ pozivajući se na Monetu, Summa contra Catharos et Waldenses. U domaćim izvorima nije ova pojedinost nigdje izričito

Čl. 33. sadržava heretičko načelo o svetkovanju jedino to navodi kao katarsko učenje, pozivajući se na Rajnerovu Summu.¹⁰⁸ Od domaćih izvora slaže se s time Abjuracija na Bolinu polju 1203.¹⁰⁹

Čl. 34. optužuje heretike, da ne drže postove. Poznato je, da su katari zabranjivali svako uživanje mesa i svih životinjskih proizvoda (osim ribe).¹¹⁰ Oni su, dakle, konstantno odbijali mesnu hranu, ali su veoma mnogo postili i što se tiče druge hrane, kako to ističe Rački, pozivajući se na Slovo Kozme Prezbitera i druge izvore.¹¹¹ Međutim to katarsko pošćenje osnivalo se na njihovoj dualističkoj negaciji puti i tjelesnog uživanja, a ne na uvažavanju propisanih crkvenih postova, koji su ustvari zadovoljština za grijehe. Stoga se prigovor iz ovoga članka s pravom od-

¹⁰³ Rački, cit. dj., str. 536–541. Up. Summa R. S., 3b, kod Kniewalda, cit. dj., str. 80: »...sacramentum baptismi aque materialis et cetera sacramenta nichil prosint ad salutem«; Zabluda ..., 12: »Item negant baptismum in aqua et dicunt quod non datur in ipso remissio peccatorum.« – Kniewald, cit. dj., str. 58; Raspra ..., 1: »Haeticus confitetur unum baptismum in quo continetur salus, et hic est baptismus libri et im positionis manuum, non vero baptismus aquae« – Kniewald, cit. dj., str. 60; Torquemada, sub »Vicesimaoctava veritas« i »Vicesimanona veritas«: »Condemnant baptismum in aqua datum... in quo nullus potest saluari.« »Baptismum Christi esse quod sit inter eos, absque aqua, cum impositione libri euangeliorum supra Pectus Christi et cum impositione manuum.«

¹⁰⁴ Rački,

¹⁰⁵ Kniewald, cit. dj., str. 58: »Item (sc. negant sacramentum) confirmacionis«; »Item (sc. negant sacramentum) extreme unctionis«.

¹⁰⁶ Kamber, cit. dj., str. 75 i 79: »... errorem manicheorum, contempnentium confirmationis sacramentum«; »errorem manicheorum contempnentium hoc sacramentum« (sc. extreme unctionis).

¹⁰⁷ Rački, cit. dj., str. 527.

¹⁰⁸ Rački, cit. dj., str. 552.

¹⁰⁹ Kniewald, cit. dj., str. 18, toč. 14.

¹¹⁰ Rački, cit. dj., str. 544, 547.

¹¹¹ Rački, cit. dj., str. 553.

nosi na bogomile. Za katare uopće potvrđuje to Rajner Sacchoni, 7e,¹¹² a od domaćih izvora navodi se to u Abjuraciji na Bolinu polju 1203.¹¹³

Čl. 35.: Osnovali su protiv kanonskih propisa novi braćom po božjem zakonu.

sebnom crkvom, neovisnom od katoličke vjerske organizacije. U svoje zatvorene redove primali su pristalice posebnim dvostepenim obredom, najprije kao »vjernike« a zatim kao »savršene«. Zbog toga prigovor u skladu sa shvaćanjima i kod bosanskih krstjana.¹¹⁴

Čl. 36. Služenje mise u običnim odijelima, na neposvećenim bez oltara, i dr., poznata

Spominje je Rački,¹¹⁵ a od izvora potvrđuju to:

Abjuracija na Bolinu polju 1203.¹¹⁶

Raspra između rimskog kršćanina i bos. patarena, 10.¹¹⁷

Torquemadin spis protiv zabluda bosanskih heretika sub »Vicesima veritas«.¹¹⁸

Član 37. Žene također nose svećeničku halju su i žene i muškarci mogli stupati u redove »savršenih« krstjana i rješavati grijeha, propovijedati i sl.¹¹⁹ Te kršćanke razlikovale su se od ostalih istovjernica i posebnom odjećom, crnom haljom. Ovakvo sudjelovanje žena u vjerskom životu moglo je sugerirati sastavljaču popisa formulaciju iz člana 37.¹²⁰

Čl. 38. Žene su im bile zajedničke. Problem bračnih odnosa kod neomanihejskih sljedbi osniva se na njihovu načelnom, dualističkom shvaćanju tijela i tjelesnog života. Smatrajući tijelo tvorevinom đavolovom, zahtijevali su od »savršenih« potpunu negaciju tjelesnih prohtjeva. Stoga nisu u principu priznavali ni brak. No ipak je obaveza apsolutne čistoće vezala samo »savršene«. Uza sve to, tolerirani značenje nikakve svete institucije, kao kod katolika. Bogomili su ga smatrali čak i većim bludom od prolaznih veza; on je bio razrešiv bez ikakvih posebnih procedura.¹²¹ Zbog ovakvog shvaćanja bračnih odnosa, bos Objе ove okolnosti mogle su dovesti do zaključka, da su bosanskim hereticima žene zajedničke.

A naka (bez № 17, koji je kod Fermendžina ispušten) 27 ih je neosporno učene bosanskih heretika, potvrđeno u dosad u nauci poznatim i analiziranim

¹¹² Kneiwald, cit. dj., str. 94; up. autorov komentar na str. 95.

¹¹³ Kniewald, cit. dj., str. 18, toč. 11.

¹¹⁴ Rački, cit. dj., str. 513–517, 524.

¹¹⁵ Rački, cit. dj., str. 525, 527, 528.

¹¹⁶ Kniewald, cit. dj., str. 17–18, toč. 5, 6, 9.

¹¹⁷ Kniewald, cit. dj., str. 61.

¹¹⁸ Kamber, cit. dj., str. 62–63.

¹¹⁹ Rački, cit. dj., str. 517.

¹²⁰ Kniewald, cit. dj., str. 18, Abjuracija ... t. 13.

¹²¹ Up. Rački, cit. dj., str. 545–547, Kniewald, cit. dj., str. 23–24, 27.

¹²² Up. Rački, cit. dj., str. 553, Kniewald, cit. dj., str. 27–28.

izvorima.¹²³ Osam članaka (10, 11, 12, 21, 26, 28, 29, 30) ne nalazi potvrde u izvorima za bosansku neomanihejsku herezu (bogomilstvo) i nije sastavni dio njihova učenja. Dva članka (24, 32) nemaju izričite potvrde u izvorima, ali nisu u suprotnosti s cjelinom bogomilskog uč

Uporedna analiza izdvojenih 8 nebogomilskih članaka pokazuje, osim dva (№ 11 i № 30) izrazito viklifestičko učenje.¹²⁴

¹²³ Prof. Šidak je prvi u našoj nauci upozorio na to, da je većina tih članaka identična sa zabludama bosanskih heretika, kako ih formulira Torquemada u raspravi, koju su publicirali Rački i Kamber. Međutim, on je tada, 1937., smatrao, da se u prvom Torquemadinu spisu radilo o »tobožnjim zabludama bosanskih »maniheja«, a u drugome o »tobožnjem vjetrovanju« moldavskih husita, koje je zbog brkanja pojmova na kuriji, s nepravom identificirano s tim »tobožnjim zabludama bosanskih »maniheja«. Up. »Problem ...«, str. 89.

¹²⁴ Upor. o tome:

za čl. 10.: 1. »Conclusiones haereticæ...«, koje je kao učenje Johna Wyclifa osudila konvokacija engleskoga klera u Londonu (17. V. 1382.). Publ. u Thomas Netter of Walden: Fasciculi Zizaniorum magistris Johannis Wyclif cum tritico, ed. W. Shirley, Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores, T. V., London, 1858, str. 277-282:

»No. 4. Item quod si episcopus vel sacerdos existat in peccato mortali: non ordinat, non conficit, nec baptizat.«

»No. 8. Item quod si papa sit praescitus, et malus homo, ac per consequens membrum diaboli, non habet potestatem supra fideles Christi ab aliquo sibi datam, nisi forte a Caesare.«

2. »45 Conclusiones Johannis Wyclif...«, koje je 4. V. 1415. osudio sabor u Konstanzu, upor. Hefele, Conciliengeschichte, VII, Freiburg im Breisgau, 1869, str. 116, bilj. 4, na str. 116-118:

»No. 4. Si episcopus vel sacerdos est in peccato mortali, non ordinat, non conficit, non consecrat, non baptizat.«

»No. 8. Si papa sit praescitus et malus, et per consequens membrum diaboli, non habet potestatem super fideles ab aliquo sibi datam, nisi forte a Caesare.«

za čl. 12.: »45 Conclusiones...«, Hefele, cit. dj., str. 118:

»No. 42. Fatuum est credere indulgentiis papae et episcoporum.«

za čl. 21.: »45 Conclusiones...«, Hefele, cit. dj., str. 117:

»No. 28. Confirmatio juvenum, clericorum ordinatio, locorum consecratio reservantur papae et episcopis propter cupiditatem lucri temporalis et honoris.«

za čl. 26.: 1. »Conclusiones haereticæ...«, Netter of Walden, na istome mjestu. Upor. citir

pus nullus est praelatus, dum est in peccato mortali.«

2. »45 Conclusiones...«, Hefele, cit. dj. str. 117. Upor. citirani No. 4. i No. 15.: »Nullus est dominus civilis, nullus est praelatus, nullus est episcopus, dum est in peccato mortali.«

Za čl. 26.: 1. »Conclusiones haereticæ...«, Netter of Walden, na istome mj.

»No 14. Item quod illi qui dimittunt praedicare, seu audire verbum Dei, vel evangelium praedictum, propter excommunicationem hominum, sunt excommunicati, et in die iudicii traditores Dei habebuntur.«

2. »45 Conclusiones...«, Hefele, cit. dj., str. 117:

»No 13. Illi, qui dimittunt praedicare, sive verbum Dei audire, propter excommunicationem hominum, sunt excommunicati, et in die iudicii traditores Christi habebuntur.«

»No. 14. Licet alicui diacono vel presbytero praedicare verbum Dei absque auctoritate sedis apostolicae vel episcopi catholici.«

Za čl. 29.: 1. »Conclusiones haereticæ...«, Netter of Walden, cit. dj., na istome mjestu:

»No. 20. Item quod eo ipso quod aliquis ingreditur religionem privatam quamcunque, redditur ineptus et inhabilior ad observantiam mandatorum Dei.«

»No. 21. Item quod sancti instituentes religiones privatas quascunque, tam possessionariorum quam mendicantium, in sic instituendo peccaverunt.«

»No. 22. Item quod religiosi viventes in religionibus privatis non sint de religione christiana.«

2. »45 Conclusiones...«, No. 21, 22, 23, 31, 35, 44, 45, Hefele, cit. dj., str. 117-118:

Kako je poznato, teološke koncepcije viklifizma djelomice su preuzeli Hus i njegovi sljedbenici. Otuda od 6 navedenih viklifističkih učenja četiri nalazimo i među Husovim ili husitskim nazorima.¹²⁵

No. 21, 22, 23 sadržavaju gotovo doslovno isti tekst kao No. 20, 21, 22 u »Conclusiones haereticæ«. V. pored toga:

»No. 31. Peccant fundantes claustra, et ingredients sunt viri diabolici.«

»No. 35. Ingredients religionem aut aliquem ordinem eo ipso inhabiles sunt ad observandum divina praecepta, et per consequens perveniendi ad regna coelorum, nisi apostata verint ab eisdem.«

»No. 44. Augustinus, Benedictus et Bernardus damnati sunt, nisi poenituerint de hoc, quod habuerunt possessiones et intraverunt religiones. Et sic a papa usque ad infimum religiosum omnes sunt haeretici.«

»No. 45. Omnes religiones indifferenter introductae sunt a diabolo.«

¹²⁵ Upor. o ovome:

za čl. 10.: 1) »Articuli extracti de tractatu M. J. Hus De Ecclesia«, koji su kao optužba podnijeti Husu na trećem saslušanju u Konstanci 8. VI. 1415, publ. Fr. Palacký: Documenta Mag. Joannis Hus, Pragae 1869, str. 289, 290, 291, 292, 293:

Art. 10. »Si vocatus Christi vicarius Christum sequitur in vita, tunc est ejus vicarius; si vero vadit viis contrariis, tunc est Antichristi nuntius, contrarius Petro et domino Jesu Christo et vicarius Judae Schariothis.«

Art. 11. »Omnes simoniaci et sacerdotes criminoze viventes, ut filii infideles infideliter sentiunt de septem Sacramentis ecclesiae, de clavibus, officiis, censuris, moribus, cerimoniis et sacris rebus ecclesiae, veneratione reliquiarum, indulgentiis et ordinibus in ecclesia.«

Art. 12. »Papae praefatio et institutio a Caesaris potestate emanavit.«

Art. 15. »Potestas papae vicaria frustratur, nisi ipse papa conformetur Christo vel Petro in moribus et in vita, nec aliter a deo recipit procuratoriam potestatem, quia nulla alia sequela est pertinentior.«

Art. 17. »Cardinales non sunt manifesti et veri successores collegii aliorum apostolorum Christi, nisi vixerint more apostolorum, servantes mandata et consilia domini Jesu Christi.«

Sve te članke Hus je priznao kao svoje, uz manje stilske korekture za neke od njih. (V. tekst uz navedene članke kod Palackoga, po izvještajima Petra Mladenovica).

2) »Articuli 30«, koji su formulirani 6. VII. 1415. i poslužili kao konačna podloga za Husovu

Art. 8. »Sacerdotes quomodolibet criminoze viventes sacerdotii pollunt potestatem, et sicut filii infideles sentiunt infideliter de septem sacramentis ecclesiae, de clavibus, officiis et sacris rebus ecclesiae, cerimoniis, censuris, moribus, veneratione reliquiarum, indulgentiis et ordinibus.«

Art. 12. »Nemo gerit vicem Christi vel Petri, nisi sequatur eum in moribus, cum nulla alia sequela sit pertinentior nec aliter recipiat a deo procuratoriam potestatem, quia ad illud officium vicarium requiritur et morum conformitas, et instituentis auctoritas.«

Art. 13. »Papa non est manifestus et verus successor principis apostolorum Petri, si vivit moribus contrariis Petro. Et si quaerit avaritiam, tunc est vicarius Judae Scarioth secundum mutationem avaritiae. Et pari evidentia cardinales non sunt manifesti et veri successores collegii aliorum apostolorum Christi, nisi vixerint more apostolorum, servantes mandata et consilia domini Jesu Christi.«

Art. 20. »Si papa est malus, et praesertim si est praescitus, tunc ut Judas apostolus est diabolus, fur et filius perditionis, et non est caput sanctae militantis ecclesiae, cum nec sit membrum ejus.«

Art. 21. »Papa vel praelatus malus et praescitus aequivoce (est) pastor et vere fur et latro.«

Art. 23. »Si papa vivit Christo contrarie, etiam si ascenderet per ritam et legitimam electionem secundum constitutionem humanam vulgatam, tamen aliunde ascenderet, quam per Christum, dato etiam quod intraret per electionem a deo principaliter factam; nam Judas Scharioth rite et legitime est electus a Deo Christo Jesu ad episcopatum, et tamen ascendit aliunde in ovile ovium.«

Art. 29. »Nullus est dominus civilis, nullus est praelatus, nullus est episcopus, dum est in peccato mortali.«

3) »Articuli XXIII ... contra pullulantiam Taboritarum ...« Palacký: Documenta ..., No. 118, str. 679:

Preostaje nam još odrediti pripadnost članaka 11. i 30. Prvi od njih (11.) je poznato husitsko učenje o pričesti u oba vida. Tu su praksu uveli Husovi pristalice za vrijeme njegova boravka u Konstanci još prije 16. V. 1415, kad je o tome pred koncilom referirao biskup Ivan iz Litomeřica.¹²⁶ Poslije dekreta, kojim je koncil 15. VI. 1415. zabranio pričest u oba vida, Hus je potpuno prihvatio

snije husitske frakcije zadržale su princip pričješćivanja u oba

čl. 30. o krštenju običnom, neposvećenom radikalnih Husita (Taborićana), koji su odbacivali posvetu vode,¹²⁸ te su dosljedno tome, i krštenje obavljali običnom vodom, u potocima i ribnjacima.¹²⁹

Od dva članka, 24 i 32, koji nemaju izričite potvrde, da su bogomilski, ali nisu s bogomilstvom ni u suprotnosti, prvi je viklifestički,¹³⁰ a u isto i učenje radikalnih husita,¹³¹ dok za drugi nalazimo u izvorima potvrdu, da je učenje husita, napose Taborićana.¹³²

Art. 9. »Nemo audeat dicere, quod sacerdos eo ipso, quod peccat mortaliter publice vel private, non possit deo auctoritate baptizare et eucharistiam consecrare ac alia sacramenta fidelibus ministrare, nisi alicui fuerit oppositum a deo veraciter revelatum.«

za čl. 12.: 1) Iskazi svjedoka na koncilu u Konstanci, cit. u djelu Jan Sedlák: M. Jan Hus, v Praze 1915, Přílohi XIX, str. 340.*

Art. 19. »Quod indulgentiae papae seu episcoporum concessae nihil prosunt.«

2) Bula pape Martina V. protiv husita od 22. II. 1418. cit. u njem. izvodu u djelu Hefele: Conciliengeschichte, VII, str. 346-348:

»Biskupi i inkvizitori treba da od svakog sumnjivca zatraže odgovor uz svečanu zakletvu na iduća pitanja: ... 27) da li vjeruje, da papa može podjeljivati oprost.«

3) »28 articuli«, koje je Baselski koncil 28. I. 1433. podnio češkim predstavnicima na kongresu. V. Hefele: Conciliengeschichte, VII, str. 506-508:

Art. 25. »Fatum est credere indulgentiis papae et episcoporum.«

Za čl. 21.: Bula pape Martina V., Hefele, cit. dj., na istome mjestu:

»... 26) da li vjeruje, da je ovlast i pravo papino i biskupa, da vezuju i razrješavaju, više od ovlasti i prava običnog svećenika, čak i onda, kad je tom svećeniku povjerena dušobrižnička funkcija.«

Za čl. 26.: »Articuli XXIII. a magistris cleroque Pragensi contra pullulentia Taboritarum sectae dogmata publicati«, Fr. Palacký, Documenta Mag. J. Hus, str. 677-681, citirani čl. 9.

¹²⁶ Up. Hefele, Conciliengeschichte, VII, str. 131.

¹²⁷ V. Palacký: Documenta ..., str. 124-126, No. 78: Husovo pismo »Amicis Constantiae«, str. 128, No. 80: Husovo pismo »Gallo (Havlikoni) praedicatori in Betlehem« od 21. VI. 1415.

¹²⁸ »Articuli XXIII, ... contra pullulantia Taboritarum« no. 17., Palacký, Documenta, str. 680: »Item consecrationes aquarum ad baptismum aliarumque rerum benedictiones more primitivae ecclesiae a sanctis observatae et per doctores approbatae fieri possunt legitime: sed tamen in eis non reponatur spes salutis, et a malis ex eis secuturis diligenter cavendum est.«

¹²⁹ »... baptizant in piscinis et halteronibus (piscium vivariis);« – Palacký, Doc ..., No. 104, str. 636, anno 1416. Up. i »Učenje Taborićana« u djelu »De gestis et variis accidentibus regni Bobemiae« Laurencija iz Březove, navod kod Srkulja, Izvori. II. Zgb. 1911, str. 93-94.

¹³⁰ Up. »Conclusiones haereticae ...« No. 20, 21, 22, Netter of Walden, cit. dj. na istome mj.; v. bilj. 118.; »45 Conclusiones ...«, Hefele, cit. dj., str. 117, v. bilj. 118.

¹³¹ V. »28 Articuli« Bazelskog koncila, Hefele, cit. dj., str. 507, No. 19: »Omnes religiones tam monachorum possessionatorum, quam fratrum mendicantium sunt reprobatae et a diabolo introductae, et Sancti instituentes hujusmodi religiones sunt viri diabolici, et omnes de ordine mendicantium sunt haeretici, et qui dant eis elemosynas, peccant.«

¹³² Up. Bulu pape Martina V., navod kod Hefelea, cit. dj., VII, str. 347: »... 16) da li vjeruje, da počinja smrtni grijeh svaki onaj, koji prezire crkvene obrede, ceremonije egzor-

Prema tome,

27 bogomilskih,

1 srodan bogomilstvu, a u isto vrijeme viklifistički i husitski (24),

1 srodan bogomilstvu, a u isto vrijeme samo husitski (32),

2 samo viklifistička (28, 29),

4 viklifistička, a u isto vrijeme i husitska (10, 12, 21, 26),

2 samo husitska (11, 30).

Međutim ni prikazanih

milske hereze, najstarije od svih, koje uzimamo u razmatranje viklifizam i husitizam

svakog pojedinog od njih pokazuje, da je velik dio njih bio sastavni dio i kasnijih hereza, koje su se pojavile poslije bogomilstva.

Čl. 1. u skladu je i s viklifističkim i s husitskim učenjem.¹³³

Čl. 2. je osnovna teza Wiclifova učenja o transsupstancijaciji.¹³⁴

Husa je još 1412. Mihael de Caus

tičkih učenja.¹³⁵ Tu se na prvome mjestu tvrdi, da je Hus još u lipnju 1411, a i prije, u Betlehemskoj kapelici propovijedao supstancijaciji

panis materialis«). Međutim Hus je tu optužbu odbio kao lažnu.¹³⁶ U toku istražnog postupka protiv njega (1414) izjavilo je više svjedoka, da je Hus zaista učio navedeni stavak.¹³⁷ Na kraju studenog ili u početku prosinca 1414. Michael de Causis je ponovo psova učenja, istakavši materijalni

6
daljeg optužnog procesa Husu više nije stavljano u teret učenje o transsupstancijaciji. Ne sadržavaju ga ni 42 članka Stjepana Paleča, ni 39 članaka iznesenih na III. saslušanju, kojih je Hus najzad osuđen.¹³⁸

Pa ipak se viklifističko učenje o transsupstancijaciji ponovo javlja u 28 članka, koje je Baselski koncil 28. I. 1433. podnio češkim predstavnicima, da ih se uime husitskog pokreta odreku.¹³⁹

cizma, katekizma i posvećenu vodu za krstike;« »Articuli XXIII ... contra pullulantia Tabo-
ritarum ...« čl. 17, cit. kod Palackoga, Documenta ..., str. 680, v. bilj. 121; Nauka Tabori-
ćana, u djelu Laurencija iz Březove »De gestis ...«, navod kod Srkulja, cit. dj., str. 93.

¹³³ Up. »45 Conclusiones«, Hefele, cit. dj., str. 118: 41. »Non est de necessitate salutis
credere, romanam ecclesiam esse supremam inter alias ecclesias.«

»28 Articuli« Bazelskog koncila, Hefele, cit. dj., str. 508: 28. »Obedientia ecclesiastica est
secundum adinventionem sacerdotum ecclesiae, praeter expressam auctoritatem scripturae.«

¹³⁴ Up. »Conclusiones haereticas ...«, Netter of Walden, cit. dj., na ist. mj.: »1. Quod sub-
stantia panis materialis et vini maneat post consecrationem in sacramento altaris.«

»45 Conclusiones ...« No. 1, Hefele, cit. dj., str. 116/117. Tekst je gotovo identičan s
onim u »Concl. haer.«

¹³⁵ Up. Fr. Palacký, Documenta ..., str. 169-174.

¹³⁶ V. Palacký,

¹³⁷ V. Palacký, Documenta ..., str. 174-185.

¹³⁸ Up. o tome J. Sedlák, cit. dj. Přílohi, XIX, str. 311*-338*.

¹³⁹ V. Hefele, cit. dj. VII, str. 506, točka 1.

Čl. 3. susrećemo i u Wyclifovu i u Husovu učenju, kao i u dokumentima o naziranjima husita.¹⁴⁰

Čl. 4. je i Wyclifo

Čl. 5. nije u optužbama protiv Wyclifa, a ni u njegovim djelima posebice izražen kao određena doktrina. Kod Husa je ona izričito formulirana kao zabrana, da itko bude ubijen zbog svojih vjerskih uvjerenja, kojih ne želi da se odreće pod pritiskom

Čl. 6. Viklifizam nigdje ne poriče valjanost bračnih veza. Njih ne odbacuje ni Husovo učenje. Ipak, bula pape Martina V. pretpostavlja u husitskim načelima i praksi, da odbijaju crkveno sklapanje brakova.¹⁴³

¹⁴⁰ Up. »Conclusiones haereticæ ...«, Netter of Walden, cit. dj. na istome mjestu: »11. Quod nullus praelatus debet aliquem excommunicare, nisi prius sciat ipsum excommunicatum a Deo.«

»12. Item quod sic excommunicans, ex hoc sit haereticus, vel excommunicatus.«

»45 Conclusiones ...«, Hefele, cit. dj. str. 117, No 11 glasi jednako kao No 11 u »Conclus. haer. ...«; čl. 30.: »Excommunicatio papæ vel cujuscunque praelati non est timenda, quia est censura Antichristi.«

»Articuli 39 in III. audientia propositi«, Sedlák, cit. dj., str. 325*, 326*: 21. »Quod excommunicatus a papa, obmissò iudicio papæ et concilii generalis, si appellet ad Christum, præservatur, ut excommunicatio huiusmodi non afficiat eum.« Up. i čl. 23, 24.

25. »Censuræ ecclesiasticæ sunt antichristivæ, quas clerus excogitavit ad sui exaltationem et populi subpeditationem, si ipsis clericis laici ad eorum non obediunt voluntatem.«

»Articuli 30 ultimi«, Sedlák, cit. dj. Přílohy, XIX, str. 335*: No 19: »Per censuras ecclesiasticas excommunicationis, suspensionis, interdicti ad sui exaltationem clerus populum laicalem sibi subpeditat, avaritiam multiplicat, malitiam protegit, et viam præparat antichristo. Signum autem evidens est, quod ab antichristo procedunt tales censuræ, quas vocant in suis processibus fulminationes, quibus clerus procedit principalissime contra illos, qui denudant nequitiam antichristi, qui clerum pro se maxime usurpavit.«

Up. i čl. No 17, 18.

»Articuli testium Constantinensium«, Sedlák, cit. dj. Přílohy, XIX, str. 341*: No 37: »Johannes Hus prædicavit, quod nullus potest excommunicari ad homine, nisi deus excommunicaret eum.«

Bula pape Martina V., Hefele, cit. dj. VII, str. 347/48: »... 31) da li vjeruje, da crkveno pretpostavljeni smiju svoga potčinjenoga, klerika ili laika, ekskomunicirati, ako je neposlšan.«

»28 Articuli« Baselskog koncila, Hefele, cit. dj. VII, str. 507: 24. »Nulla excommunicatio papæ vel alterius praelati timenda est.«

¹⁴¹ Up.: »45 Conclusiones ...«, Hefele, cit. dj. VII, str. 118: 38. »Decretales epistolæ sunt apocryphæ, et seducunt a fide Christi, et clerici sunt stulti, qui student eas.«

»Articuli XXIII. ... contra pullulantia Taboritarum ...« Palacký, Documenta ... str. 678: 2 »Nemo audeat dicere, quod solum ea sunt credenda, pro fide aut aliter tenenda, quæ sunt expressa in sacra scriptura et explicitè posita, ita quod nihil velit tenere, nisi quod expresse exprimit vel explicitè ponit.«

»Nauka Taboričara« u »De gestis ...« Laurencija iz Březove, kod Srkulja, Izvori, str. 93.

¹⁴² »Articuli 39 ...« (Sedlák, cit. dj. Přílohy, XIX, str. 325*): 18. »Nullus haereticus ultra censuram ecclesiasticam est relinquendus iudicio saeculari morte corporis puniendus.«

»Articuli 30 ultimi«, Sedlák, cit. dj. Přílohy, XIX, str. 334*: 14. »Doctores, ponentes quod aliquis per censuram ecclesiasticam emendandus si corrigi uoluerit, saeculari iudicio est tradendus, pro certo sequuntur in hoc pontifices, scribas et phariseos, qui Christum non volentem eis obedire in omnibus, dicentes: »Nobis non licet interficere quemquam«, ipsum iudicio saeculari tradiderunt, et quod tales sunt graviores homicidæ quam Pilatus.«

¹⁴³ Up. Hefele, cit. dj. VII, str. 347: »... 20)

da sakramentalno sklopi brak, počinja smrtni grijeh.«

Čl. 7. Wyclif je dobra djela smatrao korisnima i nije pretpostavljao ispravnost onoga, kome se ona čine. Ni u Husovim spisima nema sličnih ograničenja. Ipak, Taborićani su, po svjedočanstvu Laurencija iz Březove, poricali svaki smisao djela milosrda.¹⁴⁴

Čl. 8. I viklizam i husitizam tvrde suprotno od ovoga članka. Za spasenje je bitno, da li je netko »praedestinitus«, a nije pritom važna ili odlučna njegova pripadnost ovoj kategoriji »savršenih«. Takvo krštenje, kojim je čovjek stupao u kategoriju »savršenih«. Takvo krštenje opraštalo je sve grijeha spas. U tu svrhu su obični vjernici primali krštenje u posljednjem trenutku, pred smrt, da bi time sebi osigurali vječni život u raj.¹⁴⁵

Čl. 9. Wyclif je priznavao postojanje čistilišta, pa je crkvu smatrao općinstvom predestiniranih, koje se sastojalo su već u nebu; 2) ljudi na zemlji, koji se još bore za svoje spasenje; 3) umrli, koji u čistilištu još čekaju, da dođu u raj.¹⁴⁶ Optužbe protiv Husa također ne spominju poricanje čistilišta. Međutim uskoro se među husitima javljati razlike. Tako je već 1416. magister Kristan Prahatic prigovarao propovjedniku Konradu iz Plzenja, da između ostalih radikalnih shvaćanja, koja će kasnije predstavljati učenje Taborićana, zastupa i nepostojanje čistilišta.¹⁴⁷ Isto poricanje čistilišta pobijaju umjereni husiti (Pražani) u svojoj zatim praški sinod na kraju rujna 1418.,¹⁴⁸ kao i Baselski koncil 1433.¹⁵⁰

Čl. 13. Wyclif je izričito osuđivao štovanje relikvija i smatrao to kao jedan od oblika, kako svećenstvo iz koristoljubivih razloga obmanjuje puk.¹⁵¹ Izvori svjedoče o jednakom shvaćanju i kod radikalnih husita.¹⁵²

Čl. 14. U optužbama rodostojnosti čuda ni odbacivanje štovanje relikvija, davanje oprosta, vrijednost misa za mrtve, štovanje slika, idola i vânjjskih znakova, pa najzad i pretvorbe, Wyclifova svoje idejne zgrade jednako protiv čudesa, kao što je odbacivala taca, određujući, da štovati treba samo boga.¹⁵³ U jednom od svojih posljed-

¹⁴⁴ V. »Nauk Taborićana« u djelu »De gestis ...«, tekst kod Srkulja, Izvori, str. 93.

¹⁴⁵ Up. o tome Rački, str. 536, 537, 559–562.

¹⁴⁶ V. o tome na pr. u W. spisu *De Christo et ejus adversario*, cap. 1, str. 653, u Wyclif's Polemical Works, ed. R. Buddensieg, u izd. Wyclif-Society, London, T. II, str. 653–692.

¹⁴⁷ Up. Palacký, Documenta, No 103, str. 634.

¹⁴⁸ Up. Palacký, Documenta, No 110, str. 655: »nonnulli ... tenent et astruere conantur, non esse purgatorium ...«

¹⁴⁹ Up. Palacký, Documenta, No 118, »Articuli XXIII ... contra pullulantia Taboritarum ...«, str. 678: 3. »Purgatorium animarum praedestinatorum post hanc vitam est ponendum«;

¹⁵⁰ Up. »28 Articuli ...«, Hefele, cit. dj. VII, str. 507: 10. »Post hanc vitam non est purgatorium ...«

¹⁵¹ Up. *De Ecclesia*, ed. by J. Loserth, for the Wyclif Society, London 1885, cap. XIX, str. 465.

¹⁵² V. »28 Articuli« Baselskog koncila, Hefele, cit. dj. str. 507: 13. »... similiter et reliquiae quorumcumque Sanctorum, etiam beatorum Petri et Pauli (non sunt venerandae, sed confringendae et comburendae).«

¹⁵³ »Solus deus est adorandus«, *De Eucharistia*, cap. IX, str. 317.

njih djela,
bogohulstvom, kad rimska kurija proglašava svecima ljude, o čijoj svetosti ne može znati ništa pouzdano.¹⁵⁴

Zazivanje svetaca, mogućnost i eventualnu vrijednost njihova bacivali su radikalni husiti (Taborićani), kako to svjedoče zaključci praškog sinoda protiv Taborićana 1418.¹⁵⁵ Baselski koncil 1433. također zahtijeva od čeških predstavnika njihova zagovora.¹⁵⁶

Čl. 15. Viklifizam ne odabacuje križ ni križanje. Takav prigovor nije postavljen ni Husu. Ipak, »28 Articuli« Baselskog koncila predbacuje husitima, da ne štiju križ, kao ni slike Kristove, Marijine i svetačke, te da ih čak i spaljuju.¹⁵⁷

Čl. 16. Ni Wyclif ni Hus nisu učili, da Krist nije imao materijalno tijelo te da stoga nije

Čl. 18. Wyclif je izričito zahtijevao, da se obožavanje iskazuje samo bogu.¹⁵⁸ Štovanje slika i relikvija svetaca, slavljenje njihovih svetkovina odbacivali su i Taborićani, za razliku od umjerenih husita praškog husitskog sinoda 1418.¹⁵⁹ i Baselski koncil.¹⁶⁰

Čl. 19. I Wyclif i husiti zabranjivali su zakletvu i zaklinjanje.¹⁶¹

Čl. 20. Štovanje slika odbacivao je i viklifizam i husitizam.¹⁶² Pritom je postojala razlika između umjerenih husita i Taborićana. Prvi su dopuštali umjerenu upotrebu

vraćaju vjernike od štovanja samoga boga. Taborićani su, naprotiv, odbacivali svako poštovanje slika.¹⁶³

¹⁵⁴ Up. *Triologus ...*, III/30, str. 437.

¹⁵⁵ Up. »Articuli XXIII ... contra pullulantia Taboritarum ...«, Palacký, *Documenta*, No 118, str. 679: 6. »Sancti in ecclesia triumphante existentes possunt electis ad hoc dispositis in terra efficaciter suffragari, et hoc vel per orationes seu intercessionem, quae sunt affectus eorum caritativi pro nobis ad deum, vel aliis modis occurrendi nostris malis vel in bonis promovendi.«

¹⁵⁶ Up. »28 Articuli«, Hefele, cit. dj. VII, str. 507: 12. »Non sunt orandi Sancti Dei, nec eorum suffragia quidquam prosunt hominibus.«

¹⁵⁷ V. Hefele, cit. dj., str. 507: 13. »Imagines Jesu Christi, aut Salutiferae crucis ac beatae Virginis et Sanctorum Dei, non sunt venerandae, sed confringendae et comburendae.«

¹⁵⁸ V. De Eucharistia, na cit. mjestu.

¹⁵⁹ Up. »Articuli XXIII ... contra pullulantia Taboritarum ...« No 6, Palacký, *Documenta ...*, str. 679.

¹⁶⁰ V. »28 Articuli«, Hefele, cit. dj. VII, str. 507, pored čl. 12 i 13, cit. u bilj. 147 i 149, još i čl. 14.: »...nec etiam celebratio festivitatum sanctorum Dei introducta ab ecclesia (est servanda).«

¹⁶¹ Up. »45 Conclusiones ...«, Hefele, cit. dj. VII, str. 118: 43. »Juramenta illicita sunt, quae fiunt ad roborandum humanos contractus et commercia civilia.«

Bula pape Martina V., Hefele, cit. dj. VII, str. 347: »... 13, 14) da li krivo vjeruje i tvrdi, da ni u kojem slučaju nije dopušteno zaklinjati se.«

»Articuli XXIII ... contra pullulantia Taboritarum ...«, Palacký, *Documenta*, str. 679: 7. »Nemo audeat dicere aut tenere, quod in nullo casu esset jurandum.«

¹⁶² Up. na pr.: *Liber Mandatorum (Decalogus)* – cit. u djelu Lechlera: *Johan von Wyclif und die Vorgeschichte der Reformation I*, Leipzig 1873, str. 555.

¹⁶³ Up.: »Articuli XXIII ... contra pullulantia Taboritarum ...«, Palacký, *Documenta*, str. 680/81: 20. »Imagines ecclesiae possunt in ecclesia sustineri si tamen non sunt superfluae et petulantiae et false exornatae, ut seducant oculos sumentium a respectu dominici corporis, aut mentem distrahant vel aliter impediunt.«

Čl. 22. Nije izražen ni u Wyclifovoj ni u Huso

Čl. 23. Poraznu moralnu osudu pape i klera izrazio je Wyclif na veoma mnogo mjesta,¹⁶⁴ a i Hus je, po uzoru na Wyclifa, papu nazivao anti

Čl. 25. U skladu je s Wyclifovim osuđivanjem kićenih obreda u crkvama i kulta vanjskih znakova, kao i s taboričanskim shvaćanjima.¹⁶⁶

Čl. 27. I Wyclif i Hus nazivali su rimsku crkvu sinagogom sotone.¹⁶⁷

Čl. 31. Ni Wyclif ni Hus nisu bili optuživani zbog odbacivanja posljednje pomasti. U spisu *De Ecclesia* Wyclif je izričito u spasonosno djelovanje svih sakramenata.¹⁶⁸ Naprotiv, Taboričani su odbacivali posljednju pomast.¹⁶⁹

Čl. 33. Wyclif nije bezuvjetno zabacivao druge crkvene svetkovine osim nedjelje. Smatrao je, da druge svetkovine, koje nisu posvećene samom bogu, imaju smisla, samo ukoliko povećavaju pobožnost prema bogu. Stoga je svakako broj katoličkih ošnovani na sv. Pismu.¹⁷⁰ Za Taboričane svetkovali ni nedjelju ni ostale katoličke

Čl. 34. Katolički postovi su zadovoljština bogu za učinjene grijehе. S obzirom na to, da je Wyclif smatrao, samo božjom milošću, a ne svojim djelima i zaslugama,¹⁷² to je i katolički smisao postova za njega nužno bespredmetan. U skladu s time Taboričani su crkvene postove

Čl. 35. Ni Wyclif ni Hus nisu namjeravali osnovati ni posebnu crkvu ni samostalnu vjersku sektu.

¹⁶⁴ V. na pr. »45 Conclusiones ...«, No 44, Hefele, cit. dj. VII, str. 118.

¹⁶⁵ »Articuli testium Constantinensium«, Sedlák, cit. dj., Přílohy, XIX, str. 340*, no. 20.

¹⁶⁶ Up. »Articuli XXIII ... contra pullulentia Taboritarum ...«, Palacký, Documenta, str. 680: 16. »Omnes ceremoniae, consuetudines et ritus ecclesiae legem dei adjuvantes vel ecclesiam decorantes, piosque mores in Christi fidelibus promoventes, sunt observandae et observandi ...«

19. »Evangelium et epistola canenda sunt in missa in vulgari.«

¹⁶⁷ Up. »45 Conclusiones ...«, Hefele, cit. dj. VII, str. 118: 37. »Ecclesia romana est synagoga satanae ...«

»Articuli testium Constantinensium«, Sedlák, cit. dj., Přílohy XIX, str. 340*: 21. »Quod romana ecclesia sit synagoga satanae.«

¹⁶⁸ »... debemus credere, quod omnia sacramenta sensibilia, vite administrata habent efficaciam salutarem.« De Ecclesia, cap. XIX, str. 460.

¹⁶⁹ »Articuli XXIII ... contra pullulentia Taboritarum ...«, Palacký, Documenta, str. 680: 12. »Infirmi ungenti sunt oleo extremae unctionis et orationibus sacerdotum deo reconciliandi.«

¹⁷⁰ V. Blagdanske propovijedi, No 1, cit. kod Lechlера, I, str. 560 i 561.

¹⁷¹ »Articuli XXIII ...«, Palacký, Documenta, str. 681: 21. »Item quod dies dominicus et aliae festivitates Christi et beatae Virginis et apostolorum aliorumque sanctorum in primitiva ecclesia observatae, et per sanctorum doctorum testimonia approbatae, sunt observandae.«

¹⁷² Up. De dominio civili III, cap. 4, cit. kod Lechlера, I, str. 537, bilj. 1 i Trialogus III, cap. 7, str. 153.

¹⁷³ V. »Articuli XXIII ...«, Palacký, Documenta, str. 681: 22. »Jejunia ecclesiae ... sunt ... ferenda et observanda.«

Čl. 36. Wyclif je bio protivnik sjajnih ornata, raskošno uređenih crkvi i premnogih ceremonija.¹⁷⁴ Husiti, a osobito ničko odijelo i upotrebu crkvi.¹⁷⁵

Čl. 37. Wyclifovo i Husovo učenje nigdje ne povjerava svećeničke funkcije ženama.

Čl. 38. Wyclif izričito odbacuje zajednicu žena kao zajednice materijalnih dobara, koju bi trebalo da kršćani ostvare.¹⁷⁶ U optužbama protiv

Poslije cjelokupne analize svih 37 Torquemadinih članaka, možemo postaviti ovu konačnu tabelu:

Bogomilskih članaka ima 29 (27 + 2); od toga:

samo bogomilskih 4 (8, 16, 22, 35)

bogomilskih, Wyclifovih, Husovih i taborićanskih 4 (3, 20, 23, 27)

bogomilskih, Wyclifovih i taborićanskih 12 (1., 2., 4., 13., 14., 18., 19., 24., 25., 33., 34., 36.),

bogomilskih, Husovih i taborićanskih 1 (5.),

bogomilskih i taborićanskih 8 (6., 7., 9., 15., 31., 32., 37., 38.),

samo

Wyclifovih, Husovih i taborićanskih 2 (10., 12.),

Wyclifovih i taborićanskih 2 (21., 26.),

Husovih i taborićanskih 1 (11.),

samo taborićanskih 1 (30.).

Iz ovakvog pregleda nameću se neka izrazita obilježja: U cijelom spisku najobilnije su zastupana bogomilska i taborićanska učenja (27 + 2 eventualna; 28 + 3 eventualna). Pritom nalazimo 4 bogomilska učenja, koja ne pripadaju nijednoj drugoj sekti, dok su sva ostala bogomilska učenja ujedno i taborićanska. Samostalno taborićansko učenje ima samo jedno, dok su sva ostala ujedno viklifovska ili bogomilska jednički svim husitima). Od svih 31 (28 + 3) taborićanskih članaka, 25 su ujedno i učenja bogomilske hereze, koja je starija sekta u povijesti katoličke crkve i od viklifizma i od svake forme husitizma.¹⁷⁷

Iz navedenih 29 bogomilskih članaka daje se rekonstruirati gotovo cijela njihova dogma nema nigdje formalnog spomena o manihejskom dualizmu, premda je jasno izražen d

¹⁷⁴ V. De Ecclesia, c. II, str. 30.

¹⁷⁵ Up. »28 Articuli« Baselskog koncila, Hefele, cit. dj. VII, str. 506/507: 9. »Nullus ritus seu observantia universalis ecclesiae servari debet circa sacramenta, tam in vestibus et paramentis sacris, quam in lectione sacrae scripturae, orationibus et signando signo crucis, et aliis ceremoniis hactenus per ecclesiam observatis.«

15. »Praecepta circa habitum et tonsuram clericorum et horas canonicas non sunt servanda;«

»Articuli XXIII ...«, Palacký, Documenta, str. 680: 18. »Dispositio missae, secundum vestimentorum habitus, usus et actus, sine speciali et magna necessitate non est in aliquo immutanda, ...« i »Nauka Taborićana« u »De gestis ...« Laurencija iz Březove, cit. kod Srkulja, Izvori II, str. 93.

¹⁷⁶ Up. De civili Dominio I., cap. XIII, str. 99-103.

¹⁷⁷ O različitom mišljenju prof. Šidaka o karakteru ovdje analiziranih članaka v. u bilj. 123.

rukopoloženjem i stavljanjem evanđelja zamijenjeno krstikama vodom, ma da ne blagoslovljenom. Pa ipak, i ta temeljna neomanihejska učenja sačuvala su se u tragovima i probijaju se kroz smisao drugih članaka. Tako je stavak 6. o razvrgavanju brakova, a to znači o likvidaciji tjelesnog održanja ljudi i služanja püti, direktna posljedica dualističkog principa o sotoni kao stvoritelju svega materijalnog svijeta. Stavak 8. o isključivoj mogućnosti spasa pripadnošću sekti odjek je bogomilskog učenja o garanciji za spas, koju daje vjerniku puštanje u sektu »savršenih« rukopoloženjem, a čl. 35. dodaje tome podatak o postojanju zatvorene organizacije, štovanju i uvažavanju evanđelja.

Prema tome, u navedenim člancima sačuvana su temeljna bogomilska neomanihejska učenja: dualizam, doketizam, hristologija, poricanje starog zavjeta, negacija preobrazbe u pričesti, pa učenje o spasu i organizaciji vjernika u posebnu sektu. Pored toga i sve bitne konzekvencije takva učenja jasno su izražene: osuda rimske crkve i njezinih obreda, poricanje čistilišta, odbacivanje križa, brakova, zakletve, poslijeevandeoske crkvene tradicije, svetkovina i postova.

No uza sve to nema sumnje, da su neki od tih principa sačuvani u izbljedjelom ili bar manje naglašenom obliku. Očito je to, kad naših «38 članaka» uporedimo s drugim popisima čistog bogomilskog učenja. Tako je u Torquemadinu Spisu protiv zabluda bosanskih izloženo u 8 prvih članaka, kristologija u četiri jasno izložene formulacije (9, 13, 14, 15) i t. d. Slično vrijedi i za Popis zabluda bosanskih krstjana i za Raspru između rimskog kršćanina i bosanskog patarena.

S druge strane, naš popis sadržava niz novih shvaćanja, koja su djelomice posve tuđa i nova za dogmatiku bogomilstva, a djelomice podjednaka s njom ili veoma srodna. Takva su nova učenja ono o pričesti u oba vida, o obaveznom propovijedanju, o krštenju neposvećenom vodom. Viklifističko učenje o transsupstancijaciji ma da je ono u viklifizmu imalo svoju posebnu, socijalno-kritičku genezu; isto tako je osuda crkvenih redova, koju je naglašavao viklifizam, bila srodna bogomilskom stavu prema katoličkoj crkvi i njezinim institucijama. Viklifističko, Husovo i husitsko naziranje o cijelom velikom kompleksu kulta bilo je gotovo

Zbog svega toga, dogmatska slika, koju nam pruža 38 (37) promatranih članaka, ne predstavlja nipošto jukstapoziciju diha naziranja, cjelinu. Očito je, da se radi o dogmatskoj cjelini, koja je nastala logičnim stapanjem srodnih vjerskih uvjerenja. Pritom je neosporno, da jezgru čini bogomilsko manihejsko učenje, koje je sebi asimiliralo druga, mlađa naziranja, stapajući srodne doktrine drugih vjerskih sekta sa svojim, prihvaćajući neke od njih u izrazitijoj formulaciji, nego što je bila vlastita (učenje o transsupstancijaciji), a uklapajući druga, manje srodna, u cjelinu svoga tom procesu su neka vlastita shvaćanja izbljedjela ili oslabila (jasne formulacije dualizma), a neka zamijenjena novima (krštenje neposvećenom vodom mjesto rukopolaganja).

bilo da postoji temeljna srodnost učenja, koja su se stapala. Činjenica, što u

iznesenoj analizi nismo među elementi sak članaka, nigdje našli

pobijala, dokazuje aposteriori srodnost sastavnih dijelova, koji su se u tom popisu susreli. Ustvari, ova uzajamna srodnost viklifizma (koji je ishodište i teološki temelj svih frakcija u Husitizmu) i bogomilstva temelji se na osnovnoj socijalnoj orijentaciji i jednoga i drugoga. Svojim negiranjem materijalnoga svijeta i žudnje za njegovim zadovoljstvima, bogomilski je dualizam po svom socijalnom podrijetlu i smislu negacija svjetovne gramžljivosti za materijalnim dobrima.¹⁷⁸

cijalnu srž, kad je izrazio svoje mišljenje, da je normalno, kad uz katarsku herezu pristaje sirotinja, a nepojmljivo moćan i bogat dobrima ovoga svijeta.¹⁷⁹ I bogomilstvo je, kao i sve hereze u drugoj polovini Srednjega vijeka, bilo prvobitno vjera sirotinje, prihvaćena u znak protivljenja

naku socijalnu genezu ima i viklifizam.¹⁸⁰ Polazeći s iste podloge, s iste pozicije u društvenim odnosima Srednjega vijeka, obje hereze mogle su »maći zajednički jezik«, čim ih historijske okolnosti dovedu na zajedničko tlo i ostvare razloge za njihovo stapanje.

Koje su to bile historijske okolnosti?

Kako je upozorio već Rački,¹⁸¹ bosansko se bogomilstvo proširilo preko granica Bosne, na područje između Save, Drave i Dunava, još prije god. 1234.¹⁸² U toku idućih decenija i stoljeća vijesti o hereticima u Slavoniji javljaju se dovoljno

tlu. Tako kraljica rili u Mačvi i Bosni, zatim u županijama požeškoj, vukovskoj i drugima.¹⁸³ God. 1325. je inkvizitor Fabijan u Slavonij

je papa Ivan XXII. preporučio banu »čitave Slavonije« Mikcu, da progoni heretike »in terris tibi subiectis

papa Inocent VI. naredbu Ivana XXII. iz g. 1327. o gonjenju heretika u Transilvaniji, Bosni i Slavoniji.¹⁸⁶ Kako svjedoči Klaić, bogomila je bilo u vukovskoj županiji, naročito između Bosuta i Save još i na koncu XIV. st.¹⁸⁷

¹⁷⁸ V. o tome prikaz bogomilskih shvaćanja, kako ih je izložio Solovjev u svom rezimeu Slova Kozme Prezbitera, što ga donosi u raspravi »Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogomilstvu na Balkanu«, 2. pogl., Beseda Prezbitera Kozme, Godišnjak istor. društva Bosne i Hercegovine, V (1953), str. 10, točka (16): »... uče svoje pristalice da se ne potčinjavaju vlastima, kude bogataše, mrze careve, prekoraavaju boljare, tvrde da su bogu mrski oni koji rade za cara i preporučuju svakom sluzi da ne radi za svog gospodara.«

¹⁷⁹ Tomina primjedba o Višenu, knezu zvonigradskome: »Licet esset uir nobilis, dives et potens, fautor tamen hereticorum erat.« Historia Salonitana, ed. Rački, MSHSM, SS, vol. III, Zagreb 1894, cap. XXVIII, str. 102

¹⁸⁰ Up. M. Brandt, Wyclifova hereza i socijalni pokreti u Splitu krajem XIV. st. »Kultura«, Zagreb. 1955.

¹⁸¹ Rački, cit. dj., str. 406-408.

¹⁸² Up. Smičiklas, Codex diplomaticus II, br. 343, str. 396-98, br. 359, str. 415, br. 361, str. 416-417, br. 362, str. 417-418, br. 364, str. 419.

¹⁸³ Smičiklas, C. D. VI, hr. 300, str. 357; Up. Rački, str. 419-420.

¹⁸⁴ Smičiklas, C. D. IX, br. 190, str. 234.

¹⁸⁵ Smičiklas, C. D. IX, br. 267, str. 324.

¹⁸⁶ Smičiklas, C. D. XII, br. 251, str. 334.

¹⁸⁷ Klaić, Povjest Hrvata II/2, str. 27.

Uskoro zatim, u početku idućeg stoljeća, počinje na to područje, na kom su se gotovo dvije stotine heretici, prodirati novo učenje, koje je u hrvatske zemlje ulazilo sa sjevera, iz zemalja

Joh. Loserth upozorio je na to, da je Jeronim Praški već počevši od 1410. radio na proširivanju viklifizma u Ugarskoj, Hrvatskoj, Austriji i Poljskoj.¹⁸⁸ Jedan od putova toga prodiranj studijama

Wyclifova shvaćanja. Godine 1413. doveo je jedan takav slučaj do prilično opsežne afere. U početku srpnja i rektor praškog sveučilišta, Mihael Malenic,⁴⁹⁰ u obranu Jeronima Praškog od optužbi bečkog magistra Ivana Sybarta. Oko 1. lipnja iste godine bio je, naime, u Beču »zbog nekih sablažnjivih uzroka« uhapšen Dominik, klerik iz Zagreba, dak Praškog sveučilišta, pa je na saslušavanju priznao, da je 16 Wyclifovih zabluda smatrao istinitima, pravednim, svetima i suglas Kristovim evanđeljem, i da je njih ili bar neke od njih naučio ih je javno naučavao (»Fatebatur se 16 errores

stos, sanctos

quos a Mgro J. Hus docente publice didicisse, contrarium eciam nonnunquam ab orthodoxe fidei doctoribus Prage

t

žarište zabluda u Pragu i pozvao ih, da ne dopuste njihovo širenje skoj. Pritom je spomenuo Jeronimovu aktivnost pri širenju hereze u Poljskoj i tako izazvao Husa i rektora da

O tome, kada i kako je husitski utjecaj dopro u istočnu Slavoniju i Srijem, nema dovoljno jasnih vijesti. Citirani dokument od 25. II. 1437., kao najraniji poznati rasprostranjenosti husitizma na tom području, da je on tamo bio ukorijenjen već mnogo godina.¹⁹² Središte mu je bilo upravo na onom istom prostoru između Save i Dunava, o kome nas izvještava posljednji podatak s kraja XIV. st. kao o području na kom još ima Pa i sad ti podaci ne govore o husitima kao osamljenim hereticima, nego ih

¹⁸⁸ J. Loserth: Hus, Hieronimus von Prag, die Hussiten, u: Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche, Bd. VIII, Leipzig 1900, str. 472-489, napose str. 484. Loserthova rasprava o pokušajima, da se viklifska i husitska učenja prenesu u Austriju, Poljsku, Ugarsku i Hrvatsku, objavljena u Mittheilungen des Ver. für Gesch. der Deutsch. in Böhmen, XXIV, 1886, nije mi nažalost bila dostupna. Podatak o njoj preuzimam iz djela Jan Sedlák: M. Jan Hus, v Praze 1915, str. X.

¹⁸⁹ Svojim pismom od 1. VII. 1413., v. Palacký, Documenta ..., I. Epist. No 31, str. 63-64.

¹⁹⁰ Svojim posmom od 8. VII. 1413., v. Palacký, Doc. ..., IV. Documenta controversias de religione in Bohemia, No. 55, str. 512-513.

¹⁹¹ V. cio prikaz događaja i citate u djelu Sedlák: M. Jan Hus, str. 295-296, s navodom u bilj. 2, na str. 296, da je Sybartovo pismo u Zagreb publicirao Loserth u citiranoj raspravi u »Mittheilungen ...«. Početke širenja husitizma u Hrvatskoj spominje ukratka i J. Šidak u Historiji naroda Jugoslavije, str. 751, vjerojatno imajući na umu navedene podatke: »U početku XV. st. bilo je svega nekoliko slučajeva pristajanja uz Husovo učenje; to su bili rijetki hrvatski daci na praškom sveučilištu.«

¹⁹² »per plurimos annos«, Fermendžin str. 159.

¹⁹³ Klaić, II/2, str. 27.

nabraja
ville sacris hereticorum Boznensium ac Husytarum infecte per plurimos annos
extite

Očigledno, husitizam je prodro i održao se upravo živjelo bogomilsko mu spomena ni ikakvih vijesti. Nema nikakve sumnje, da to nije slučajna java. Bogomilska hereza odlikovala se osobitim afinitetom za viklifestička učenja, koja je širio radikalni husitizam – taboričanstvo – a baš ono je pravi baštinik neokrnjenih Wyclifovih nazora.¹⁹⁵ O dubokoj srednjo

skih« učenja. Vidjeli smo već otprilike učenje bogomila. Među njima su i temeljni viklifestički nazori, kao što je učenje o transsubstancijaciji, koje je jezgra i vrhunac Wyclifove herezičnosti. Čak i one utvrđene Wyclifove teze iz promatranog popisa, koje se ne mogu naći formalno izrečene u tekstovima o učenju bogomila (kao na pr. o neporočnosti svećenika kao uvjetu za njegove vjerske funkcije – čl. 10 –, ili osuda papinskih oprosta – čl. 12 –, ili osuda redova i redovništva – čl. 29 –), nisu nipošto s njima u suprotnosti, nego se dađu izvesti iz izričito formuliranih bogomilskih shvaćanja (tako je neporočnost svećenika ustvari inkluzivna pretpostavka i kod bogomila, gdje u zajednicu »savršenih« ulaze samo oni, koji se krštenjem očiste, a pojedinac svakim svojim teškim grijehom prestaje biti članom općine savršenih;¹⁹⁶ slično vrijedi i za druge stavove). Ali ne samo da je bogomilstvo

nim i crkveno-organizacionim što se tiče glavne polazne točke Wyclifova pogleda na svijet i društvo, na kojoj je on temeljio svu svoju kritiku socijalnih odnosa, crkve i njezine dogme, a to je bila velika Wyclifova

života, kome treba da teže svi kršćani. I bogomilstvo je zahtijevalo od sv vjernika, da ne zgrću blago, nego da žive u oskudici, prezirući bogatstvo i uživanja ovoga svijeta. Istina, opravda reze jednako. Bogomili su svoj prezir svjetovnih dobara izvodili (ili, socijalno-psihološki

vidljivi svijet stvorio je sotona. Suprotno ovakvom transcendentnom obrazloženju njihova stava, engleski j zdravu i harmoničnu organizaciju ljudima uopće) ne će dotle biti reda, dok svojina i d

maštvu i bez imutka.¹⁹⁷ No uza svu tu razliku u motivaciji i u izvodu, praktično pristajanje

imalo je isto socijalno podrijetlo i istu socijalnu funkciju. Ustvari, ono je, bez

¹⁹⁴ Fermendžin, str. 159; u istome smislu i str. 163, doc. DCCLXIV.

¹⁹⁵ Up. o ovome mišljenje Losertha, što ga je izrazio u uvodu svome izdanju Wyclifova spisa *De Eucharistia* (u zbirci J. W's Latin Works, ed. by Wyclif Society, London 1892).

¹⁹⁶ Rački, cit. dj., str. 558.

¹⁹⁷ V. o tome Wyclifova shvaćanja, izložena u njegovim spisima *De civili Dominio I-III, De Ecclesia i De Simonia*. Up. prikaz i citate M. Brandt: Cit. dj., str. 69-177, 249-285.

obzira na dalju političku sudbinu obaju učenja, izraz iste negacije feudalnog i klasnog društva uopće.

Svi ti momenti razlog su duboke idejne srodnosti viklifizma s bogomilstvom. Ona stoga nije mogla da se i historijski ne manifestira.

Već je D. Prohaska upozorio na podatak vanju mnogih je bilo i manihejaca (armenskih).¹⁹⁸ Prohaska naslućuje, da su među Taborićanima morali sudjelovati i do danas moralo ostati hipoteza, za koju nije nađena potvrda u izvornoj građi, neosporno je, da su husiti znali za bosanske heretike i da su ih smatrali za uzorne kršćane.²⁰⁰

Kao pandan ovom pozitivnom sudu husita o bogomilstvu, ono je na području između Save i Dunava svoju srodnost s husitskim (viklifističkim) idejama manifestiralo u simbiozi i sinkretizmu, o kome nam svjedoče dokumenti iz 1437. i Torquemadin Spis iz 1461. god. Na temelju iste osnovne socijalno-klasne pozicije i u biti jednake dogmatike, bogomilsko je stano-od davnine naseljeno u istočnoj Slavoniji i Srijemu, u prvoj polovini XV. st. stalo prihvaćati i sa svojim davnajšim koncepcijama stapati nove vjerske elemente, koje je sa sobom donosio najsnažniji evropski vjerski pokret toga stoljeća. Progonjeno u Bosni kao i na području ugarsko-hrvatske države, bogomilstvo je na tlu ist. Slavonije i Srijema u XV. st. pošlo istim onim putem stapanja i prelaska u jednu novu vjeru (odn. vjersku sektu), kojim je krenulo i u Bosni, prihvaćajući islam, jer je u njemu našlo i neke socijalno-ekonomne i neka dogmatska shvaćanja, koja su mu bila bliža od svih drugih vjerskih nazora, na prihvrat kojih je bilo primoravano.²⁰¹ Prihvaćanje husitizma imalo je pritom, dakako, kudikamo nepovoljnije izgleda od islama, jer je i to učenje samo bilo tek proganjano i u krvi ugušivano hereza.

¹⁹⁸ Prohaska, cit. članak u Jugoslavenskoj knjizi, str. 439.

¹⁹⁹ Prohaska, na istome mjestu.

²⁰⁰ V. prikaz vijećanja legata baselskog koncila s češkim predstavnicima u citiranom članku Prohaske, str. 439: Legati su zahtijevali da husiti osim autoriteta sv. Pisma priznaju i autoritet crkvenih otaca. Prohaska navodi odgovor Čeha, kako ga je zabilježio Johannes de Turonis u »Regestrum actorum de legationibus a sacro concilio in Boemiam«, koji je publiciran u Palacký - Birk, Monumenta conciliorum. Taj odgovor je glasio: »Odgovorili su Gospoda (t. j. Česi), da to ne može biti, jer Grci, Bosanci, Arijani i svi oni, koji se imenom kršćana ponose, zavjerali su se na držanje zakona hožjih, a ne ustanova svetih otaca, a u tome se haš razlikuju dobri kršćani od drugih.« Husitsko poštovanje prema hosanskim hereticima spominje i J. Šidak u knjizi »Crkva hosanska« i problem bogomilstva u Bosni, Zagreb 1940, str. 20.

²⁰¹ Up. o tom procesu raspravu Solovjeva: Nestanak bogomilstva i islamizacija Bosne, Godišnjak istor. društva Bosne i Hercegovine I (1949), str. 42-79. Također: Solovjev, Le témoignage de Paul Ricaut sur les restes du bogomilisme en Bosnie. Byzantion, t. XXIII (1953), Bruxelles 1954, str. 73-86.

Zanimljivo je, da je D. Prohaska u svom članku »Husitství a bogomilstvo«, imajući na umu, da su samo dva članka od svih 37 u Torquemadinu popisu bogomilsko učenje, ipak naslutio, da se husitizam kod nas razvio na temelju bogomilstva: »Nam se vübec zdá, že se husitství u nás razvíjí na půdě bogomilstva«. V. cit. mjesto, str. 11. Dalji njegovi izvodi (o odhacivanju dualizma i pobjedi monoteizma i dr.) nisu više u skladu s činjenicama, o kojima nam svjedoče ostali analizirani članci.

Ova duboka srodnost bogumilstva s viklifestičkim nazorima, koju nam i bez neke dopunske komparativne studije obiju teoloških koncepcija na djelu dokazuje i manifestira živi, suvremeni dokument kardinala Torquemada iz 1461., bila je uzrok, što ispreplesti na sjevernim granicama hrvatskog narodnog područja.

Ali ona baca svoje svijetlo i unazad, na pojavu i djelovanje engleskog retika Gvalterija u Splitu u godini 1383. Premda nisu poznati nikakvi pisani dokumenti o uzrocima njegova dolaska u naše krajeve, kao ni o završetku njegova boravka, očito je, da su viklifestičke ideje u razmaku od nepunih pola stoljeća nastojale prodrijeti u našu zemlju s dva njezina kraja: sa sjevera i s juga. U oba slučaja naišla su na tom tlu na izvanredan afinitet, koji je u slučaju srijemskih »husita« dokazano počivao na znatno starijoj, bogo podlozi. Oštrica viklifestičkog naleta na našu zemlju s juga bila je i opet, preko Splita, uperena prema njezinoj bogomilskoj jezgri u Bosni. Sve to još više ističe i naglašava onu atraktivnu djelovala na revolucionarnu i heretičku Evropu Srednjega vijeka, a koju je prvi u našoj historijskoj nauci tako uspješno i dalekovidno istakao Rački.

R É S U M É

En Slavonie orientale Save et le Danube, il y avait, des la première moitié du XIIIe siècle, des bogomiles, venus de Bosnie. Des documents datant de 1437 parlent de certaines localités de la même région, infectées depuis des années par les hérésies »bosniaques et hussites

Marchia, vicaire franciscain de Bosnie. Nous n' avons pas de renseignements, datés de cette époque, sur les dogmes confessés par ces sectaires »bosniaques et hussites«. Mais un document de 1461 nous en fournit suffisamment une liste d' erreurs insérée dans un code de la Bibliothèque Vaticane (Vat. Lat.

ecclesiastica«, Zagreb, 1892, mais pas encore assez utilisée par les historiens yougoslaves. Elle est due au cardinal Torquemada. Une introduction précise la façon dont elle a été dressée: la liste initiale franciscains travaillant en Moldavie, Hongrie, Sirmie et qualifiée par eux de doctrine des Hussites de Moldavie.

où le pape l' a confiée au cardinal condamne les erreurs. Après l' avoir analysé, Torquemada a conclu que ces »prétendues erreurs des Hussites de Moldavie« étaient des erreurs provenant du royaume de Bosnie.

Mais l' analyse liste, condamnée par le cardinal, présente un syncrétisme des deux hérésies: bogomilisme et hussitisme. Elle contient milisme ainsi que ceux du hussitisme, surtout les dogmes taborites. Parmi ces derniers, la plupart relèvent

De tous les territoires confiés
Sirmie est le seul où la présence simultanée du bogomilisme et du hussitisme
est confirmée par des documents incontestables. Aussi faut-il admettre que la
liste initiale est originaire de Sirmie et non pas de Moldavie ou de Hongrie
et qu' elle reproduit les croyances
puis deux siècles dans ces régions, ont commencé, vers la moitié du XVe siècle,
à adopter et à assimiler les nouvelles doctrines hussites
crétisme s' explique par les conformités profondes des deux hérésies qui sont
en même temps d' ordre social et d' ordre dogmatique. Il remonte au mouve-
ment du lollard
rendit probablement en Bosnie (v. le livre du mêm
Wyclif et les mouvements so
greb, 1955.«). Cette antécédence attire l' attention sur le fait que les idées
wicléfistes ont pénétré, par le nord et le sud, dans les pays yougoslaves, en
direction du centre néomanichéen
du silence des documents – on ne peut pas affirmer qu' elles on pu l' atteindre.